ירושלים
דפי רקע לקובעי מדיניות

יחסם של מדינת ישראל והציבור היהודי לגווניו להר-הבית (1967-1996)

אמנון רמון

מכון ירושלים לחקר ישראל

1997

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

מכון ירושלים לחקר ישראל
מיסודה של קרן צ'רלס ה' רבסון

יחסם של מדינת ישראל והציבור היהודי לגווניו להר-הבית (1967-1996)

אמנון רמון

1997

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

צוות החשיבה של מכון ירושלים לחקר ישראל
לשאלת הסדר הקבע בירושלים

דפי רקע לקובעי מדיניות מס' 3

יחסם של מדינת ישראל והציבור היהודי לגווניו להר-הבית (1996-1967)

אמנון רמון

The Attitude of the State of Israel and the Jewish Public to the Temple Mount (1967-1996)

Amnon Ramon

פרסום זה רואה אור בסיוע קרן צירלס ה' רבסון, ניו-יורק
הדברים הנאמרים הם על דעת המחבר בלבד

ISSN 033-8681

© 1997, מכון ירושלים לחקר ישראל
בית חי אלישר
רח' רד"ק 20 א', ירושלים 92186

© 1997, The Jerusalem Institute for Israel Studies
The Hay Elyachar House
20a Radak St., 92186 Jerusalem

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

הקדמה

ירושלים – דפי רקע לקובעי מדיניות

מכון ירושלים לחקר ישראל הוא מכון אקדמי עצמאי העוסק במחקרי מדיניות. המכון מתמקד במחקרי מדיניות בתחומי כלכלה וחברה ובמיוחד בירושלים בת-זמננו. בשלוש השנים האחרונות מתנהלת במכון עבודת חשיבה ומחקר על משמעות תהליך השלום לירושלים. בצוות החשיבה והמחקר משתתפים חוקרים בכירים מתחומים מגוונים, לרובם התמחות מיוחדת המעוגנת בשנים רבות של מחקר ועבודה על ירושלים והמרחב סביב לה. חלקם היו חברים בפרוייקט תכנון רב תחומי למטרופולין ירושלים, שהסתיים במחצית שנת 1994.

מטרתו העיקרית של צוות החשיבה של **מכון ירושלים לחקר ישראל** היא לבחון את החלופות להסדרים גיאו-פוליטיים לירושלים, העתידים לעלות במו"מ לשלום בין ישראל לבין הערבים. כל חלופה מניחה מצב שונה של ריבונות בירושלים, מבררת את המשמעויות ואת התרחישים מבחינת גבולות, הסדרים משפטיים, מינהל עירוני, פיתוח כלכלי, מינהל מטרופוליני, בטחון, מקומות קדושים, סמלים, ארכיאולוגיה ושמירת טבע ונוף. צוות החשיבה לא בחר ואינו ממליץ על אחת מהחלופות אלא פורס את מרחב האפשרויות לפתרון ומשמעותן. עבודה זו, כמו דפי רקע אחרים לקובעי מדיניות, הוכנה במהלך עבודתו המשותפת של צוות החשיבה. העבודה תרמה רבות לעבודת הצוות ונתרמה ממנו.

בצוות החשיבה והמחקר משתתפים:

אורה אחימאיר -	יוזמת הפרוייקט ומתאמת
ד"ר משה הירש -	משפט בינלאומי
ד"ר יפרח זילברמן -	אנתרופולוג-מזרחן
ד"ר מאיה חושן -	גיאוגרפיה של אוכלוסייה ומרכזת הפרוייקט
פרופ' שלמה חסון -	תנועות עירוניות-חברתיות ותכנון ערים
פרופ' גבריאל ליפשיץ -	כלכלן-גיאוגרף
פרופ' רות לפידות -	משפט בינלאומי
ראובן מרחב -	מזרחן-דיפלומט
פרופ' אברהם (רמי) פרידמן -	מינהל ציבורי, תיירות וכלכלה
ישראל קמחי -	מתכנן ערים
ד"ר יצחק רייטר -	מזרחנות
אמנון רמון -	דתות והיסטוריה
פרופ' יוסף שביד -	אדריכל ומתכנן ערים

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

תוכן העניינים

הקדמה 1

מבוא: הר-הבית במסורת ובהיסטוריה היהודית 2

היווצרות ה"סטטוס-קוו" החדש בהר-הבית (יוני 1967) 4

פסיקותיו של בית המשפט העליון 9

האיסור ההלכתי על עליית יהודים להר-הבית 10

הניסיונות לשנות את הסטטוס-קוו בהר-הבית 12

הקבוצות הפעילות לשינוי הסטטוס-קוו בהר-הבית 15

א. תנועת "נאמני הר-הבית" 15

ב. תנועת "חי וקיים" 17

ג. קבוצות פעילות נוספות 20

הציבור היהודי ושאלת הר-הבית 22

א. עמדת הציבור הלא-דתי 22

ב. עמדת הציבור החרדי 23

ג. עמדת הציבור הדתי-לאומי 25

סיכום 28

מראי-מקום 31

א. ספרים ומאמרים 31

ב. דברי חקיקה ישראליים ואמנות בין-לאומיות 33

ג. פסקי-דין של בית המשפט העליון בישראל 33

ד. ראיונות ושיחות 34

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

יחסם של מדינת ישראל והציבור היהודי לגווניו להר-הבית (1967-1996)

אמנון רמון

הקדמה

שאלת מעמדו של הר-הבית איננה רק אחת הבעיות הקשות של הסכסוך הישראלי-ערבי; היא גם אחת הבעיות המורכבות והמסובכות ביותר מנקודת מבט יהודית פנימית, ובנסיבות מסוימות היא עלולה להפוך לאחד מסלעי המחלוקת הפנימיים הקשים, שיפלגו את הציבור היהודי בישראל.

מאז כיבושו של ההר ב-1967, ניכרת האמביוולנטיות ביחסם של המדינה והציבור היהודי לגווניו לסוגיית השליטה בהר-הבית. מצד אחד, זהו המקום הקדוש והחשוב ביותר ליהדות, ובו השמיע מוטה גור, מפקד חטיבת הצנחנים, בשיאה של מלחמת ששת הימים, את קריאתו המפורסמת "הר-הבית בידינו". מהצד האחר, החליט שר הביטחון משה דיין, שעות ספורות לאחר כיבוש ההר, להעביר את סמכויות ניהולו של האתר לוואקף המוסלמי (למעט אחריות ישראלית כוללת על הסדר הציבורי), ולשלול מיהודים את הזכות להתפלל בשטח ההר.

כיצד הצליח דיין לגבש את הסטטוס-קוו החדש בהר-הבית? מהו סוד כוחו וכיצד הוא מחזיק מעמד חרף הלחצים לשנותו? מהי עמדתם של הרבנות הראשית, פוסקי ההלכה החשובים וממשלות ישראל בסוגייה הרגישה? מיהן הקבוצות הנאבקות לשינוי הסטטוס-קוו? מה תהיה עמדת הציבור היהודי לגווניו להצעות השונות להתיר תפילת יהודים בהר-הבית, או למסד את האוטונומיה המוסלמית על ההר, בין השאר באמצעות הנפת דגלים מוסלמיים או פלסטיניים על גג המסגדים? שאלות אלה עומדות במרכז חיבור זה, הסוקר בדרך תמציתית את התפתחותו של הסטטוס-קוו החדש בהר-הבית מ-1967 ועד היום. סיכום זה הוא חלק ממחקר מקיף יותר העוסק בסוגיית הר-הבית, שנערך ב"מכון ירושלים לחקר ישראל".

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

בין החיבורים והמאמרים הרבים (המצוינים בהערות ובביבליוגרפיה), שבהם נעזרתי בהכנת סקירה זו, אני רוצה לציין במיוחד את ספרו של העיתונאי נדב שרגאי "הר המריבה" (כתר 1995), שהפך זמן קצר לאחר הופעתו לספר היסוד המקיף ביותר העוסק בסוגייה. כמו כן נעזרתי רבות בספרו של עוזי בנזימן "עיר ובליבה חומה" (שוקן 1973), בספרו של מירון בנבנישתי "מול החומה הסגורה" (ויידנפלד וניקולסון 1973) ובספרו של חגי סגל "אחים יקרים" (כתר 1987).

ברצוני להודות לעו"ד איל ינון, לתמר בקי ולד"ר מנחם קליין, שסייעו לי מאוד באיסוף החומר ובגיבוש המסקנות, ולפרופ' רות לפידות שקראה את כתב היד והעירה הערות חשובות.

אני תקווה שחיבורי זה יתרום במעט להבנת המורכבות והרגישות של שאלת הר-הבית מנקודת מבטו של הציבור היהודי לגווניו.

מבוא: הר-הבית במסורת ובהיסטוריה היהודית

קדושתו של הר-הבית במסורת היהודית נובעת בראש ובראשונה מהיותו מקום בית המקדש — הראשון והשני. מקור הקדושה של המקום ליהדות אינו קשור במאורע כלשהו שאירע בו, אלא בהיותו משכנו של האלוהים ומקום ארון הברית, סמל הפולחן המרכזי הקדום של בני ישראל (מלכים א' ח').

ראשית התקדשותו של ההר בימי דוד המלך, אשר, על פי המסורת המקראית, קנה את האתר, ששימש גורן, מידי ארוונה, המלך היבוסי של העיר (שמואל ב', כ"ד, ט"ז-כ"ה). בנו שלמה הקים במקום (בשנת 950 לפנה"ס בערך) את בית המקדש הראשון, שהיה המרכז הפולחני החשוב בממלכת יהודה עד לחורבנו בשנת 586 לפנה"ס. בתקופה זו נקשרו להר מסורות קדושה נוספות: הר-הבית זוהה עם הר המוריה, שבו התרחשה עקידת יצחק, ואבן השתייה (מלשון תשתית) זוהתה כמקום שממנו נברא העולם וכמרכזו.

את בית המקדש השני, שנחנך בשנת 515 לפנה"ס, בנו היהודים ששבו מגלות בבל, אולם הוא שוקם ונבנה מחדש גם בתקופה החשמונאית (המאה השנייה לפנה"ס) וגם בתקופת המלך הורדוס (המחצית השנייה של המאה הראשונה לפנה"ס). בתקופה זו, שבה הגיע המקדש לשיא פארו, נוצר המבנה הטופוגרפי המיוחד של הר-הבית כפי

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

שהוא מוכר כיום: רחבה עצומה בשטח של כ-140 דונם, הנשענת על קירות תמך עצומים, שהכותל המערבי הוא אחד מהם. החללים שבין הקירות לבין המדרונות מולאו בעפר, או נבנו כאולמות מקומרים, הנמצאים מתחת לרצפת הר-הבית ("אורוות שלמה" בדרום-מזרח ההר הן אחד החללים הללו, שנשמר עד היום).

רחבת הר-הבית בשלהי הבית השני הייתה מורכבת משני חלקים: במרכז הרחבה עמד המקדש, שהיה מוקף בסורג (הנקרא בלשון המשנה ה"חיל"), ובו התנהלה הפעילות הדתית-פולחנית שרק יהודים יכלו להשתתף בה. (שלטים ביוונית וברומית הזהירו נוכרים שלא להיכנס לתחום המקודש.) בחלקו הדרומי של ההר שכן המרכז ה"חילוני", אשר התמקם במבנה עמודים מפואר, שנקרא ה"סטיו המלכותי"; שם התנהלה פעילות כלכלית ומסחרית ענפה, שהשתתפו בה גם נוכרים רבים. בשנת 70 לספירה נהרס המקדש, שהיה מן המפוארים והמרשימים בעולם העתיק, בידי הרומאים.

חורבן המקדש והפסקת עבודת הקרבנות הביאו למהפכה בדת היהודית: היא נאלצה להתאים את עצמה למציאות החדשה של חיים ללא מקדש. השאיפה לבנות מחדש את המקדש ולחדש את העבודה הדתית שהתקיימה בו הפכה לאחד מסימני ההיכר הייחודיים ליהדות. היא באה לידי ביטוי בכיוון התפילה, בתוכנה ובספרות ההלכתית הענפה שנכתבה בנושא. התפילות, הצומות, התעניות, הנדבות והתרומות, שהונהגו לאחר החורבן, נתפסו כ"קרבנות" מסוג שונה, היונקים את סמכותם מבית המקדש (ספראי, 1969, עמ' 306-315; שילר, 1989, עמ' 14).

במקביל, המשיכו יהודים לעלות לרגל להר-הבית החרב, וקיימו בו תפילה וטקסי אבלות. בסוף המאה השביעית שיקמו המוסלמים את ההר, והיהודים נטלו חלק פעיל במלאכה זו. נראה שיהודים (או יהודים מומרים) הם שהראו למוסלמים את מקום המקדש לשעבר; הד לכך נשתמר במסורת המספרת על היהודי המומר כעב אל אחבר, שהורה לחיליף עומר היכן נמצא מקום אבן השתייה. לאחר הקמת כיפת הסלע, ב-691 לספירה, היו בין משמשי ההיכל גם שמשים יהודים, שדאגו לניקיון המסגד ולתחזוקתו. שמשים אלה וצאצאיהם נהנו מפטור ממס גולגולת עד לשנת 720 לערך, שבה בוטלה העסקת יהודים בהר-הבית. תפקידם זה של היהודים השתלב כנראה בתפיסתם שיש לראות בשלטון המוסלמי החדש ובבניית כיפת הסלע מעין "פעמי משיח" (גיל, 1981, עמ' 33-35).

גם בתקופות מאוחרות יותר עלו יהודים להר והתפללו בו, כשניתנה להם האפשרות לעשות כן. עליית יהודים יחידים לתפילה בהר התקיימה כנראה עד למאה ה-13; מאז אסרו הממלוכים והעות'מאנים על יהודים ונוצרים להיכנס להר-הבית. רק בסוף המאה

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

ה-19 הוסר החרם על כניסת יהודים ונוצרים להר, והכניסה התאפשרה תמורת תשלום "בקשיש" מתאים. בתקופת המנדט נפתח ההר לביקור יהודים ונוצרים (אך לא לתפילה). בתקופה הירדנית (1948-1967) נסגר ההר לביקורי יהודים, והוא נפתח בפניהם שוב ב-1967.

היווצרות ה"סטטוס-קוו" החדש בהר-הבית (יוני 1967)

ב-10 בבוקר, ב-7 ביוני 1967, כבשו חיילי חטיבת הצנחנים, בפיקודו של מוטה גור, את הר-הבית, ודגל ישראל הונף על גג כיפת הסלע. במסדר החטיבתי שנערך ברחבת הר-הבית כעבור חמישה ימים, אמר גור לחייליו: "כאלפיים שנה היה הר-הבית אסור ליהודים, עד אשר באתם, אתם הצנחנים, והחזרתם אותו לחיק האומה" (גור, 1973, עמ' 335).

גור השווה את חייליו למכבים ולקנאים מטהרי המקדש, שכבשוהו מידי היוונים והרומאים. הוא החליט שלא להצטרף לחבריו המשולהבים בכותל המערבי, כפי שסיפר בזיכרונותיו:

> מבחינתי — את מטרתי השגתי, הר-הבית בידינו. הר-הבית הוא גם הכותל. וכשאני נמצא בתוך הטרקלין, אינני נמשך אל קירותיו החיצוניים. כאן אני מרגיש כמו בבית. גבול המאוויים. הר-הבית! הר-הבית שלנו! (גור, 1973, עמ' 317).

לאוירה של "ימות המשיח" היה שותף גם הרב הצבאי הראשי, האלוף שלמה גורן, שהתלבט עם כניסתו להר דרך שער האריות, במכלול של בעיות כמעט משיחיות: שאלת בניין בית המקדש, ההיתר להיכנס להר-הבית, ואפילו שאלת פיצוץ המסגדים (בנזימן, 1973, עמ' 136-137; שרגאי, 1995, עמ' 29-30). הרב הצבאי ישראל שטיגליץ-אריאל (לימים רבה של ימית ומייסד "מכון המקדש"), הוצב כשומר בשער מבנה כיפת הסלע, כשהוא משוכנע, כי עוד מעט יגיעו החבלנים ומטעני חומר הנפץ, כדי לפוצץ את המסגד (סגל, 1987, עמ' 47-48).

על רקע זה בולטת גישתו הראציונאלית והקרה של שר הביטחון, משה דיין, שביקר בהר יחד עם הרמטכ"ל יצחק רבין וחבורת קצינים, בשעה שתיים אחר-הצהריים, כארבע שעות לאחר כיבושו. הפרקליט הצבאי הראשי דאז, מאיר שמגר, הפנה את תשומת לבו של עוזר ראש אג"ם, רחבעם זאבי, לדגל הישראלי שהתנופף על כיפת

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

הסלע; זאבי פנה אל שר הביטחון, וזה הורה להורידו מיד (טבת, 1970, עמ' 35). "אם יש דבר שאיננו צריכים לעשות בירושלים" — כתב לימים משה דיין — "הרי זה להניף דגלים ישראליים על מסגד עומר ועל קבר ישו" (דיין, 1976, עמ' 12).

דיין הורה גם לפנות את פלוגת הצנחנים, שנערכה לשהות קבע בחלקו הצפוני של הר-הבית, חרף התנגדותו של אלוף הפיקוד עוזי נרקיס. דיין רמז לנרקיס, ארבע שעות לאחר כיבוש הר-הבית, כי נראה לו שצריך יהיה להפקיד את המקום בידי שומרים מוסלמים. (נרקיס, 1991, עמ' 340). ואכן, השמירה על ההר הוחזרה לידי אנשי הוואקף. קבוצות שונות ואישים שונים בקרב הציבור היהודי טוענים עד היום, שזה היה הרגע שבו הוחמצה ההזדמנות ההיסטורית "לעשות מעשה" בהר-הבית.

עשרה ימים לאחר מכן הסתיים תהליך גיבושו של הסטטוס-קוו החדש בהר-הבית. דיין העדיף שלא להביא את הסוגייה לדיון מוקדם בממשלה או באחת מוועדותיה. הוא חשש מגישה "רגשנית מדי", אשר תושפע מחגיגת הניצחון במלחמת ששת הימים (שרגאי, 1995, עמ' 24). הוא העדיף לקבל את עצותיו של דוד פרחי — מרצה להיסטוריה של ארצות האיסלאם באוניברסיטה העברית, ויועצו לענייני ערבים של עוזי נרקיס — שאיתו נפגש ביום שישי, 16.6.1967, בעת שנערכה התפילה המוסלמית הראשונה בהר. פרחי הסביר לדיין, כי על רקע היחס התיאולוגי של העולם המוסלמי למדינת היהודים, ידחו המוסלמים שינויים מהותיים במעמדם של המסגדים והמתחם המקודש להם, אם יכתיב אותם ריבון לא מוסלמי. בתום השיחה התחזקה דעתו של שר הביטחון, כי יש להשאיר את המקום ואת ניהולו בידי הוואקף המוסלמי, אך בה בעת החליט לעמוד על זכותם של היהודים לבקר בהר-הבית ללא כל הגבלה, בניגוד למצב בתקופה הירדנית (נרקיס, 1991, עמ' 341; שרגאי, 1995, עמ' 24).

בשבת, 17 ביוני 1967, למחרת הפגישה עם פרחי, נפגש שר הביטחון עם חברי המועצה המוסלמית העליונה בהר-הבית. מי שעמל על כינוס חברי המועצה היה דוד פרחי, שנסע במיוחד ליריחו, כדי להביא את השייח עבדול חמיד סאייח, הקאדי של ירושלים, לפגישה. בישיבה, שנערכה על שטיחי מסגד אלאקצא, פירט דיין בפני המנהיגים המוסלמים את התנאים החדשים של ה"סטטוס-קוו" החדש בהר-הבית. חיילי צה"ל יפנו את החצר ויימצאו מחוצה לה. הממשל הישראלי אחראי לביטחון הכולל, אבל לא יתערב בשמירה הפנימית ובפיקוח הפנימי על ענייני ההר (נרקיס, 1991, עמ' 341). יהודים לא יוכלו להתפלל על ההר, אך יוכלו לבקר בו ללא הגבלה.

"הדבר היחיד שננהיג" — כתב דיין בזכרונותיו — "הוא, שיוכלו יהודים להיכנס לחצר בלי הגבלה או תשלום" (דיין, 1976, עמ' 498), בתנאי, שיכבדו את הנהגים

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

המקובלים באתר, דוגמת חליצת הנעליים בכניסה למסגדים. לאחר הפגישה העביר פרחי את המפתחות של רחבת הר-הבית לידי שאוויש חסניין, ראש שומרי הוואקף לפני המלחמה (נרקיס, 1991, עמ' 341).

ה"סטטוס-קוו" החדש, שיצר דיין בהר-הבית, נועד לנטרל את המימד הדתי מן הסכסוך הישראלי-ערבי. הוא האמין, שניהול המקום בידי הרשויות המוסלמיות ימנע התלהטות יצרים ב"שטחים" ובארצות האיסלאם, ויאפשר הסתגלות למציאות החדשה של הכיבוש הישראלי.

באשר לקדושת הר-הבית ליהודים אימץ דיין גישה המזכירה את גישתו של כמאל אתאטורק, מייסדה של תורכיה המודרנית, לאותם מקומות קדושים בתורכיה שעברו תהליך של "חילון" (דוגמת מסגד סנטה סופיה באיסטנבול, שהפך למוזיאון): "עלינו לראות בהר-הבית אתר היסטורי של **זכר עבר**" — כתב דיין בזכרונותיו — "אך לא להפריע לערבים לנהוג בו כפי שהוא עתה — מסגד תפילה מוסלמי" (דיין, 1976, עמ' 498). הכותל המערבי (שכל קדושתו נובעת מהר-הבית) נועד, על-פי דעת דיין ורוב חברי הממשלה, להיות אתר הפולחן המרכזי ליהודים, ואילו הר-הבית צריך להישאר אתר פולחן מוסלמי, המנוהל על-ידי הרשויות המוסלמיות, וליהודים יש זכות רק לבקר בו. גישה זו, שלא חזתה את עוצמת הרגשות של קבוצות יהודיות שונות כלפי הר-הבית, סתרה לכאורה גם את "חוק המקומות הקדושים, תשכ"ז—1967", שנחקק בכנסת ב-28.6.1967, והיה אמור להבטיח את חופש הגישה (שהתפרש מאוחר יותר בבג"ץ גם כחופש הפולחן של בני הדתות אל המקומות המקודשים להם, ובכלל זה תפילת יהודים בהר-הבית).

דיעה מפוכחת יותר מזו של דיין על הזיקה של קבוצות יהודיות שונות להר-הבית ביטא, כבר ב-10 ביוני 1967, פרופ' אביגדור לבונטין, מומחה למשפט בינלאומי באוניברסיטה העברית, בתזכיר שכתב לצוות חשיבה ליד האקדמיה הלאומית למדעים. "את מידת חומרתו של הקושי היהודי" — כתב לבונטין — "קשה לי להעריך... יש חשש כי חוגים קיצוניים יתחילו לטעון שהיות והר-הבית בידינו הגיע הזמן לעשות מעשה מופלג: למן הקמת בית המקדש (בקצה אחד של הספקטרום) ועד להרחבה או הדגשה פיסית של כותלו המערבי של הר-הבית על חשבון חלקיו האחרים שאינם יהודיים" (בנזימן, 1973, עמ' 45).

ההסדר שיצר דיין, האוסר למעשה תפילת יהודים על ההר, לא הובא לדיון מסודר בממשלה. רק בעקבות "התפילה ההמונית", שארגן הרב הצבאי הראשי דאז, שלמה

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

גורן, על ההר בט׳ באב תשכ״ז (15.8.1967) וההפגנות והמחאות הערביות שבאו בעקבותיה, התכנסה ב-17.8.1967 ״ועדת השרים לשמירה על המקומות הקדושים״ לדון בסוגייה.

בסופו של הדיון — חרף התנגדותם של שר הדתות ד״ר זרח ורהפטיג והשר מנחם בגין — קיבלה הוועדה את דעתו של שר הביטחון. דיין טען, כי אין לסטות מן המסגרת שקבע ב-17 ביוני לפעילות היהודים והמוסלמים באתר. אם יותר ליהודים להתפלל על הר-הבית, ייפגע העיקרון שעל פיו נמסר השטח הפנימי של האתר לידי ההנהגה המוסלמית. דיין הוסיף ואמר כי הקצאת שטח תפילה ליהודים לא רחוק מן המסגדים תיצור מעמסה ביטחונית חמורה (בנזימן, 1973, עמ׳ 137).

ברם, גם ועדת השרים וגם הממשלה לא קיבלו החלטה מפורשת האוסרת תפילת יהודים על ההר. במקום זאת החליטה הוועדה להפסיק את פעילותו של הרב גורן על ההר ולהורות לכוחות הביטחון לפנות מתפללים יהודים, שירצו להתפלל בהר-הבית, אל הכותל המערבי. ״משיעלו בכניסה להר-הבית מתפללים יהודים״ — נאמר בסעיף ג׳ של ההחלטה — ״ייפונו ע״י כוחות הביטחון לכותל המערבי״ (גורן, תשנ״ב, עמ׳ ט״ז). האיסור על תפילת יהודים על ההר לא אושר אפוא בדרך של החלטה רשמית, אלא בדרך של הוראות מינהליות לכוחות הביטחון.

סוגיית תפילת יהודים על הר-הבית נידונה פעמיים נוספות (באוקטובר 1967 ובסוף מאי 1968), בוועדת השרים לענייני המקומות הקדושים. גם בישיבות אלה נמנעה הוועדה מלקבל החלטה מפורשת האוסרת תפילת יהודים או הקמת בית-כנסת בהר. שר הדתות, ד״ר זרח ורהפטיג, הבהיר מפורשות באחד הדיונים, כי אין בחוק איסור על יהודים להתפלל בהר-הבית, והעניין הוא בגדר שלום הציבור ובסמכות שר המשטרה (שרגאי, 1995, עמ׳ 37).

בעקבות החלטת ועדת השרים מ-17.8.1967, הורה דיין לפנות את אנשי הרבנות הצבאית מן ה״מדרשה התורנית״, שהקים הרב גורן בהר-הבית, ולהציב במקומם יחידה של אנשי המשטרה הצבאית. כמו כן ניתנה הוראה לתת אולטימטום לאנשי הוואקף לפתוח מחדש את שער המוגרבים, שננעל בהוראת המועצה המוסלמית העליונה כפעולת תגמול על התפילה ההמונית של הרב גורן וחבורתו. כוונתו של דיין הייתה הן למנוע ״הישגים״ מאנשי הוואקף והן להחזיק יחידה שתשמור על הסדר הציבורי במקום, שהפך להיות אבן שואבת לאלפי מבקרים ישראלים מידי יום ביומו (גזית, 1985, עמ׳ 239). משלא נענו אנשי הוואקף לאולטימטום, הלך רס״ן דוד פרחי ונטל את מפתחות השער מידי מנהל הוואקף, חסן טהבוב. המפתחות נמסרו, ״תוך מחאה״, לקצינים הישראלים. השער נפתח לכול — ללא צורך בתשלום דמי כניסה (שנגבו קודם על ידי

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

הוואקף) — בפיקוח חיילי המשטרה הצבאית הישראלית, ואלה הוחלפו במשך הזמן בשוטרי משטרת ישראל (גזית, 1985, עמ' 239). פתיחת השער לכול, ללא תשלום דמי כניסה, הניעה את שלטונות הוואקף, שחששו מאובדן הכנסות, לגבות מכל המבקרים הלא מוסלמים תשלום עבור הכניסה למסגדים.

בפתרון שאלת דמי הכניסה להר-הבית, ארבעה חודשים לאחר כיבושו, הושלם, למעשה, עיצובו של הסטטוס-קוו השורר בהר-הבית עד היום: ניהול האתר והשליטה הפנימית בו נתונים בידי אנשי הוואקף המוסלמי, והרשויות הישראליות אחראיות ל"מעטפת החיצונית" של ההר. ליהודים זכות גישה חופשית (ללא תשלום) לאתר דרך שער המוגרבים, הנמצא בידי משטרת ישראל, אך אסור להם להתפלל בתוך הר-הבית ולקיים בו נוכחות קבועה (מחוץ לנקודת משטרה קטנה). כל הפעילות הפולחנית היהודית הועברה אל הכותל המערבי (קיר התמך של הר-הבית), שהפך גם לסמל לאומי מרכזי בהוויה הישראלית. נוכחות השוטרים הישראלים בשער המוגרבים, שנתפסת בעיני המוסלמים כפגיעה בריבונותם הדתית, מונעת גם כניסת יהודים המבקשים לממש, באמצעות תפילה, את הריבונות הישראלית באתר. המבקרים הלא-מוסלמים המעוניינים לבקר בכיפת הסלע ובמסגד אל-אקצא, חייבים בתשלום דמי כניסה לשלטונות הוואקף (מחיר הכניסה לישראלים נמוך מאשר לתיירים).

התוצאה החשובה ביותר של ההסדר שקבע דיין ב-1967 הייתה החלוקה בין הר-הבית כמקום פולחן מוסלמי, לבין הכותל המערבי כמקום פולחן יהודי. חלוקה זו, שאין לה שורשים היסטוריים עמוקים, התקבלה והשתרשה בתודעת רוב הציבור היהודי. הר-הבית ומסגדיו הפכו בעיני ישראלים רבים, דתיים ולא דתיים, ל"ארץ אחרת", ורבים לא ביקרו במקום מאז 1967. הקבוצות הרדיקליות בקרב הציבור היהודי מסרבות לקבל מציאות זו, ונאבקות בכל דרך לשנותה.

מדיניות הממשלה בסוגייה לא השתנתה באופן משמעותי מאז 1967, חרף חילופי השלטון ועלית הליכוד לשלטון ב-1977. גם מנחם בגין, שהבטיח לשנות את הסטטוס-קוו בהר, לא עמד בהבטחתו — בין השאר מפני לחצו של משה דיין, שהתנה את הצטרפותו לממשלת בגין בשמירת הסטטוס-קוו אשר נקבע ב-1967 (שרגאי, 1995, עמ' 374-375).

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

פסיקותיו של בית המשפט העליון

החלטתה של הממשלה למנוע תפילת יהודים בהר-הבית זכתה לאישורו של בית המשפט העליון, שדן בנושא פעמים רבות בעקבות עתירות שהגישו הקבוצות היהודיות הרדיקליות ובראשן "נאמני הר-הבית". בית המשפט אמנם הדגיש כי יש ליהודים זכות להתפלל על הר-הבית, הן מתוקף "חוק המקומות הקדושים" והן מטעמים דתיים והיסטוריים, אולם, בידי הרשות המבצעת נתונה ההחלטה למנוע תפילת יהודים על ההר (ואפילו תפילת יחיד "הפגנתית") על בסיס שיקולי ביטחון הציבור והסדר הציבורי (בג"ץ 257/89, בג"ץ 2410/90, עמ' 352).

בית המשפט העליון אף אישר את זכותה של המשטרה למנוע **ביקור** של כמה מחברי תנועת "נאמני הר-הבית", בראשות מנהיגם גרשון סלומון, בהר-הבית, שלבש לעיתים אופי של הפגנה ועורר תסיסה רבה בקרב הציבור המוסלמי. בית המשפט קבע כי יש "למפקד המחוז הסמכות לאסור את הכניסה... אם וכאשר יגיע לכלל מסקנה, בשל התרחשויות חריגות, כי התהווה מצב היוצר סכנה קרובה לוודאות להפרת סדר חמורה" (בג"ץ 4868/95, פסק דין מ-3.8.1995). בית המשפט קבע שמפקד המחוז ישתמש בסמכות זו רק כמוצא אחרון.

סוגייה נוספת בה התלבט בית המשפט העליון הייתה עתירת עמותת "נאמני הר-הבית" בעניין עבודות בינוי בלתי חוקיות של הוואקף המוסלמי באזור הר-הבית, הנוגדות את חוק העתיקות וחוק התכנון והבנייה (בג"ץ 4185/90). בפסק הדין הארוך והמנומק חזר וקבע בית המשפט כי שטח הר-הבית הוא חלק משטחה של מדינת ישראל וחלים עליו המשפט, השיפוט והמינהל של מדינת ישראל, ובכלל זה חוק התכנון והבנייה וחוק העתיקות. השופטים ציינו כי קשה להם להשתחרר מן התחושה שהרשות המבצעת העלימה עין מהפרות החוק המבוצעות על ידי הוואקף. למרות זאת, החליטו השופטים, לאחר לבטים קשים, שלא להתערב בשיקול דעתה של הרשות המבצעת, שנדרשה על ידי בית המשפט לקיים פיקוח הדוק יותר על הנעשה בהר-הבית (בג"ץ 4185/90, עמ' 223, 283).

פסיקות בג"ץ אישרו, איפוא, את מדיניות הממשלה בעניין הר-הבית. בניגוד לתחומים רבים אחרים, גילו שופטי בג"ץ חוסר רצון להכריע בסוגייה הרגישה מחשש להשלכות מרחיקות הלכת של החלטתם.

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

העתירות התכופות של תנועות "נאמני הר-הבית" ו"חי וקיים" לבג"ץ בעניין תפילת יהודים בהר ואכיפת החוק הישראלי בשטחו, יוצרות לחץ מתמיד על בית המשפט לשנות את החלטותיו.

האיסור ההלכתי על עליית יהודים להר-הבית

באופן מפתיע, לא עוררה החלטת הממשלה, שקיבלה גיבוי בפסיקות בית המשפט העליון, התנגדות רחבה בקרב הציבור היהודי. היו אמנם קבוצות שונות (בעיקר מקרב הציבור הדתי-לאומי וותיקי לח"י) שניסו לעלות ולהתפלל על ההר (ופונו בידי המשטרה), אך רוב הציבור היהודי (ובכלל זה הציבור הדתי) לא מחה על ההחלטה לאסור על היהודים להתפלל במקום הקדוש להם ביותר.

הסיבה המרכזית להשלמה זו הייתה פסק ההלכה של הרבנות הראשית והפוסקים החשובים של היהדות הדתית, האוסר על עליית יהודים להר-הבית ובכלל זה על תפילה בשטחו. ביסוד האיסור עמדה ועומדת הקביעה, שעל פי ההלכה, כל היהודים הם בחזקת טמאי מת, משום שבאו במגע עם נפטרים או עם אנשים ששהו אי-פעם במחיצתם של נפטרים. בזמן בית-המקדש היו היהודים מטוהרים מטומאת המת על-ידי "מי חטאת" – אפר פרה אדומה, שהיה נמהל במים. בהעדר אפר פרה אדומה (שנכחדה במהלך הדורות), מוחזקים כל היהודים כטמאי מת, ולפיכך אסורים בגישה להר-הבית (שרגאי, 1995, עמ' 28; בנזימן, 1973, עמ' 136).

לכאורה, אפשר היה להתיר כניסה לחלקים גדולים של מתחם הר-הבית הנוכחי, שהמקדש השתרע רק על חלק קטן ממנו. (הרחבה של היום היא כאמור פרי ההרחבה הגדולה, שנעשתה בשלהי הבית השני, החל מימי החשמונאים ובעיקר בתקופת המלך הורדוס.) אולם בהעדר ידיעה ברורה על גבולותיו המדויקים של המקדש, אסרה הרבנות הראשית את הכניסה למתחם כולו, לפי הכלל של "מורא המקדש", כלומר: מי שאינו ירא מן הספק, שמא הוא דורך על אדמת קודש בהיותו טמא, הרי הוא עובר על איסור חמור, גם אם בדיעבד יתברר שדרך במקום מותר (שרגאי, 1995, עמ' 29). חשש נוסף הוא, שאם תינתן רשות לעלות לשולי ההר, ייפרצו הגבולות: רוב הציבור לא יבחין בין התחומים ולא יקפיד על הטהרה ושאר המצוות שהעולים להר חייבים בהן. (בקשי-דורון, 1995).

נימוק נוסף, שלא מתחום ההלכה, הוא אולי החשש, בעיקר של הממסד הרבני, מן הפוטנציאל המהפכני הטמון בעשיית מעשה בהר-הבית, הנראה כצעד מכין לכינונו

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

מחדש של המקדש. רוב הרבנים המתירים עלייה להר אמנם אינם דוגלים בבניית המקדש עכשיו, אך גם תפילת יהודים בהר, או הקמת בית-כנסת במקום יכולים להיות צעדים מהפכניים לגבי היהדות, שהתפתחה, מאז חורבן הבית השני, כדת ללא מקדש.

פסק הדין של הרבנות הראשית נשען על הסכמה נדירה של רבני כל הזרמים החשובים של היהדות הדתית בישראל. גם הפוסקים החרדים החשובים, דוגמת הרב אליעזר שך והרב שלמה זי אוירבך וגם רבני הציבור הדתי-לאומי, דוגמת הרב צבי יהודה קוק, תמכו בפסק הדין של הרבנים הראשיים דאז. בין המתנגדים הבולטים לפסק הדין היו הרב הצבאי הראשי דאז, שלמה גורן, שהתיר, על סמך חישובים שעשה, עלייה ל"אזורים המותרים" בהר, הנמצאים לדעתו מחוץ לתחום המקדש, והרב מרדכי אליהו, הרב הספרדי הראשי בשנות השמונים, שתמך בדעת הרב גורן, ואף קרא לבנות בית כנסת בפינה הדרום-מזרחית של ההר, ובלבד שהמבנה אשר יוקם יהיה גבוה מהמסגדים (שרגאי, 1995, עמ' 61-65).

אל שני מתנגדים בולטים אלה הצטרפו במשך השנים כמה עשרות רבנים. ב-1986 כינס גורן בישיבתו, ה"איזרא-רבה", יותר משבעים רבנים, שפסקו כי "מותר ליחידים לעלות ולהתפלל בהר-הבית ברוב חלקיו" (שרגאי 1995, עמ' 70). בעת האחרונה אנו עדים לתהליך איטי של התרחבות אותם חוגים בציבור הדתי-לאומי (כולל הזרם המרכזי בו) הרואים בחיוב עליית יהודים להר. כנגד זאת ממשיכים רוב הרבנים של היהדות הדתית להחזיק בדיעה שאסור ליהודים לעלות להר ולהתפלל בשטחו.

הפסק ההלכתי האוסר על יהודים לעלות להר-הבית מנע עימות בין הממסד היהודי-דתי לממסד המוסלמי על הר-הבית, וגם עצר את פעילות הציבור הדתי-לאומי, שממנו הייתה עשויה לצמוח ההתנגדות החזקה ביותר להחלטתו של דיין. כך נמנע מאבק בין יהודים למוסלמים על הר-הבית, וגורל ההר לא היה כגורל מערת המכפלה בחברון, שם אירעו התנגשויות חריפות בין יהודים למוסלמים, אשר שיאן בטבח שביצע ברוך גולדשטיין במערת המכפלה בפברואר 1994.

ברם, חשוב להדגיש, שכל דיון שהתקיים בין רבנים, פוסקים ופוליטיקאים דתיים בנושא איסור עליית יהודים להר-הבית, לא נגע לקביעתם הנחרצת, שלעם ישראל יש זכות בעלות נצחית על הר-הבית, אלא שזכות זו אינה ממומשת — אם בשל האיסור ההלכתי ואם בשל החשש מעימות יהודי-מוסלמי. גישה זו באה לידי ביטוי בדברי ד"ר זרח ורהפטיג, שר הדתות דאז, בראיון, שנערך ב-18 ביוני 1967: "אין שום ספק, שלעם ישראל יש הזכות על הר-הבית" — אמר ורהפטיג — "כי הוא קודש הקודשים של עם ישראל, אלא שאין בכוונתו של עם ישראל, כפי שאני מבין זאת, לתבוע בדורותינו את

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

הזכות הזאת על-ידי הריסת המקומות ההם...". ובתשובה לשאלת המראיין: "זכות חוקית יש לך, לדעתך, לכך?" ענה שר הדתות: "זכות חוקית יש לנו, ואני מאושר מכך, שההלכה אומרת שהבית השלישי צריך להיבנות על-ידי הקב"ה. אני מאושר מזה, שכך איננו נכנסים לסכסוך עם הדת המוסלמית" (בנבנישתי, 1973, עמ' 238).

השאיפה לחזור ולכונן את בית המקדש השלישי בהר-הבית מנעה גם את יישום התכניות השונות לשיקום רחבת הכותל המערבי, שנתפסה על ידי הציבור הדתי כ"תחליף זמני", עד שייבנה בית המקדש עם בוא הגאולה.

האם היה קשר כלשהו בין האיסור ההלכתי של הרבנות הראשית על עליית יהודים להר להחלטותיו של משה דיין? האם היה משא ומתן מוקדם בין שני הצדדים? לשאלות אלה עדיין לא נמצא מענה — אך אין ספק שהאיסור ההלכתי הוא עד היום הגורם המייצב החשוב ביותר מאחורי הסטטוס-קוו, שקבע דיין ב-1967.

הניסיונות לשנות את הסטטוס-קוו בהר-הבית

העדר נוכחות יהודית על ההר, בעקבות החלטות הממשלה והרבנות הראשית, והפוטנציאל ה"אפוקליפטי" של פגיעה במסגדיו (עד כדי כך שלפי כמה תרחישים זהו המקום שבו תתחיל מלחמת העולם השלישית) פעלו כמגנט רב עוצמה, שמשך יחידים וקבוצות בעלי תודעה דתית משיחית, לפגוע במסגדי הר-הבית כדי להחיש את פעמי הגאולה הצפויה.

שלושה ניסיונות כאלה נעשו בידי אנשים שהוגדרו במידה זו או אחרת כ"בלתי שפויים": דניס מייקל רוהן, גוזז צאן נוצרי מאוסטרליה, חבר הכת "כנסיית האל", הצית ב-28.8.1969 את מסגד אל-אקצא; אלן גודמן, יהודי חוזר בתשובה, התבצר ב-11.4.1982 בכיפת הסלע והחל לירות לכל עבר; ארבעה אנשי כת "בני יהודה", חוזרים בתשובה, שהתגוררו ליד המעיין בליפתא, ניסו ב-26.1.1984, בלילה גשום וסוער, לפוצץ את מסגדי הר-הבית באמצעות כמות גדולה של חומרי נפץ.

בתכנון שני הניסיונות האחרים לפגוע במסגדי הר-הבית היו שותפים "אנשים מן היישוב", אך גם בפעולתם בולט המניע הדתי, שאמנם מנוסח בדרך "ראציונאליסטית" יותר ופחות מיסטית. בשני המקרים נתפס פיצוץ כיפת הסלע כמכשיר מהפכני לשינוי פני האומה והחברה לקראת כינון "משטר התורה" או "מלכות בית דוד".

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

הראשון שבהם קשור בדמותו של יואל לרנר, מורה ומחנך בבתי ספר תיכוניים דתיים בירושלים ובלשן הדובר שבע שפות. לרנר, שהיה גם בין הפעילים הבולטים של תנועת כ"ך בשנות השבעים, נאסר שלוש פעמים בקשר לתכניות לפגוע במסגדי הר-הבית. הבולטת שבשלוש התכניות תוכננה במסגרת פעולות "מחתרת גל"; זו ביקשה לפוצץ את מסגדי הר-הבית, כפעולה אחרונה שנועדה לזעזע את מדינת ישראל והעולם כולו, ולהביא להחלפת השלטון בישראל במשטר אשר יפעל על פי חוקי ההלכה (שרגאי, 1995, עמ' 85-95).

הניסיון השני והרציני ביותר לפגוע במסגדי הר-הבית תוכנן בידי הקבוצה, המכונה בתקשורת בשם "המחתרת היהודית", שנחשפה בידי שירותי הביטחון ב-1984. ראשית התארגנותה של הקבוצה בסוף שנות השבעים עם פגישתם של יהודה עציון, מפעילי גוש אמונים וממייסדי עפרה, וישועה בן שושן, קצין בצבא קבע, שהושפע מאוד מתפיסות "קבליות". הנושא המרכזי של המפגשים הראשונים בין השניים וראשית התגבשות "המחתרת" היו סביב התכניות לפגוע בכיפת הסלע (סגל, 1987, עמ' 52-54).

לבן שושן ולעציון, שהסכימו ביניהם על "טיהור" הר-הבית, כדי להביא לגאולה השלמה ולהקמת מלכות ישראל המובטחת, הצטרפו שני חברים נוספים: דן בארי (שמו הקודם היה איג ביר), נוצרי קתולי שהתגייר והפך למנהל "תלמוד תורה חברון", ומנחם ליבני, קצין הנדסה במילואים, מהנדס מכונות מקריית ארבע ומתלמידי הרב משה לוינגר. הארבעה ערכו את ההכנות הראשונות למעשה ושיתפו בתצפיות על ההר ובהכנת חומרי הנפץ כ-13 אנשים נוספים. אולם, אף שנקבעה תכנית פעולה מפורטת והוכנו הכמויות העצומות של חומר הנפץ במושב נוב ברמת הגולן ובדירה בשכונת בית וגן בירושלים, לא יצא המעשה לפועל. אחד הגורמים המרכזיים לכך היה הנסיגה מסיני, שזרעה ייאוש בקרב חלק מבני החבורה ועוררה ספקות סביב השאלה, אם העם מוכן לשינוי הדרמטי. אך יותר מכול הכשיל את התכנית העדר הסכמה של סמכות רבנית בעלת שיעור קומה לפעולה, דבר שהביא לפרישת רוב החברים ובראשם מנחם ליבני. רק שלושה המשיכו לדבוק במשימה: עציון, בן-שושן, שקיבל כנראה הסכמה של שני מקובלים חשובים, ובארי (סגל, 1987, עמ' 114-120).

דחיית "תכנית הר-הבית" הניעה חברים אחרים בקבוצה לפעול באפיקי טרור אחרים, שנראו להם דחופים יותר, דוגמת התנקשות בראשי ערים בגדה, התקפה על המכללה האיסלאמית בחברון ותכנית לפיצוץ חמישה אוטובוסים של חברת תחבורה ערבית במזרח-ירושלים, שסוכלה בידי השב"כ. שתי הפעולות האחרונות בוצעו למרות התנגדותו של יהודה עציון, שראה בהן סטייה מסוכנת מדרכה המקורית של "המחתרת", שעלולה לסכן את "פרויקט הר-הבית" (סגל, 1987, עמ' 159-160).

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

מעצר חברי המחתרת במאי 1984 היכה בתדהמה את הציבור הישראלי ועוד יותר את הציבור הדתי-לאומי. רבים מהעצורים היו דמויות מרכזיות בגוש אמונים ובממסד של היישובים ביהודה ושומרון ולא "אנשי שוליים". 16 מבין 27 העצורים הורשעו ב"קשירת קשר לפוצץ את מבנה כיפת הסלע". רק תשעה נמצאו אשמים בפרשת ההתנקשות בראשי הערים, ושישה היו מעורבים בפרשת הרצח במכללה האיסלאמית (שרגאי, 1995, עמ' 124).

סקירת הניסיונות לפגוע במסגדי הר-הבית מאז 1967 ועד היום מעלה כמה מסקנות חשובות:

א. היעדר אפשרות לתפילה ופעילות יהודית ממוסדת בהר עקב החלטות הממשלה, בג"ץ והרבנות הראשית, עודד את פעילותם של קבוצות ויחידים בעלי תחושת שליחות דתית-משיחית חזקה, שביקשו, באקט דרמטי-אלים, לשנות את הסטטוס-קוו אשר נוצר בהר ב-1967. ההשלכות המהפכניות הצפויות של המעשה יצרו מוטיבאציה נוספת "לעשות מעשה" בהר.

ב. הרגש הדתי-משיחי הוא המניע המשותף מאחורי כל הניסיונות של ה"בלתי שפויים" וה"שפויים" לפגוע במסגדי ההר. הקרימינולוג שלמה שוהם, שנכח בעת משפטו של דניס מ' רוהן, ראשון הפוגעים במסגדים, טען שהמחקר המתרכז בסטיות נפשיות אינו יכול להתעלם מתופעת האמונה הדתית ומגורמים טרנסנדנטליים אחרים. "הסטייה שמקורה בדת אינה מצטמצמת באחד רוהאן או באיזה צירלס מנסון המהפנט בני עדת היפיס בקליפורניה לטראנס של רצח... הסטייה המובילה אל הגאולה, אין היא אלא צעד הגיוני נוסף הבא לאחר המיסטיקה המקובלת" (אילון, 1991, עמ' 92-93).

ג. דווקא פעולתם של יחידים וקבוצות של "תמהונים" היא הקשה ביותר לגילוי מראש. הם לא שיתפו בדרך-כלל איש בתכניותיהם אלא פעלו לבדם, ומכאן הצלחתם היחסית (שרגאי, 1995, עמ' 179).

ד. הניסיון הרציני ביותר והחמור ביותר לפגוע במסגדי ההר תוכנן בידי "קבוצת הר-הבית", בראשותו של יהודה עציון. ייחודה של הקבוצה הוא בהשתייכות חבריה ללב הממסד של "גוש אמונים" והציבור הדתי-לאומי, ובאידיאולוגיה המקיפה והמעמיקה של חבריה, הנשענת על כמה אמונות יסוד של ציבור זה. 16 מתוך 27 חברי "המחתרת היהודית" — כולם "אנשים מן היישוב" — היו מעורבים בקשר לפגוע בכיפת הסלע. כ-80 איש ידעו על התכנית (שרגאי, 1995, עמ' 116, 124) ואיש מהם לא יזם את סיכולה.

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

הקבוצות הפעילות לשינוי הסטטוס-קוו בהר-הבית

בשנים האחרונות פועלות כ-10 קבוצות שונות לשינוי הסטטוס-קוו בהר-הבית. אין הן עשויות מקשה אחת. רובן התארגנו סביב דמות מרכזית של "משוגע לדבר", וכל אחת מהן מונעת על ידי מוטיבציה שונה במעט משל חברותיה. ניסיון להקים מטה פעולה שיאחד את כל הקבוצות, נכשל (שרגאי 1989). בין הקבוצות בולטות שתי התנועות החשובות ביותר הפועלות כיום לשינוי הסטטוס-קוו בהר — "נאמני הר-הבית" ותנועת "חי וקיים".

א. תנועת "נאמני הר-הבית"

הקבוצה המזוהה ביותר בתודעת הציבור עם נושא הר-הבית היא "נאמני הר-הבית", בראשותו של גרשון סלומון, מן הפעילים הראשונים לשינוי הסטטוס-קוו בהר. סלומון החל לפעול למען הנוכחות היהודית על ההר חודשים ספורים לאחר מלחמת ששת הימים. מאז, זה עשרים ותשע שנים, בסבלנות ובעקשנות, מתייצבים אנשי התנועה בראשות סלומון שוב ושוב לפני מפקדי המשטרה, ומבקשים לעלות ולהתפלל בהר; זאת במועדים קבועים במהלך השנה: ראש השנה, יום כיפור, ערב סוכות, חנוכה, פסח, שבועות, יום העצמאות, יום ירושלים ותשעה באב. לעליות השונות מתווספים לעיתים טקסים שונים — הנחת אבן הפינה למקדש, ניסוך מים במעיין הגיחון, חתונה יהודית בשער המוגרבים ועוד.

מטרותיה של התנועה "להביא להגשמה של האמונה והשאיפה ההיסטורית של עם ישראל המעוגנת בתורת ישראל, שעל פיה הר-הבית הינו המרכז הלאומי, הדתי והרוחני של עם ישראל וארץ ישראל" (הירש, האוסן-כוריאל, 1990, עמ' 121). המוטיבציה של התנועה היא לאומית יותר מאשר דתית. חלק ניכר מן הפעילים בה, כולל גרשון סלומון, אינם חובשים כיפה ואינם שומרים מצוות — עובדה המעוררת את חמתם של החוגים החרדיים.

ברוב המקרים מסרבת המשטרה להתיר לאנשי הקבוצה לעלות להר, אך אלה מנסים בכל זאת להיכנס דרך שער המוגרבים. הם נעצרים בידי כוחות המשטרה, מתפללים ליד השער ושוטחים את טענותיהם בפני העיתונאים הרבים ומצלמות הטלביזיה, המלווים תמיד את סלומון וחבורתו. עליות התנועה הן תמיד הפגנתיות ופומביות. מטרתן לעורר את דעת הקהל למאבק למען הריבונות הישראלית על ההר. סלומון

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

מאמין במאבק פומבי, ואינו מוכן להסתפק בהסדרים הנעשים "מתחת לשולחן" בנושא תפילת יהודים בהר.

בניגוד לתנועת "חי וקיים", שבה נעסוק בהמשך, מקבלים נאמני הר-הבית את מרות החוק. לפני כל פעולה הם מבקשים את אישור המשטרה, והם פונים פעמים רבות לבית המשפט במטרה לקבל סעד משפטי לתביעותיהם. במאבק המשפטי זכו מדי פעם להישגים חשובים, כמו זכות להתפלל בשער המוגרבים (ובלבד שתפילתם אינה מסכנת את שלום הציבור), זכות ביקור בהר-הבית וגם פיקוח הדוק יותר של הרשויות הישראליות על הבנייה בהר-הבית (בתגובה לעתירתם בדבר בנייה בלתי חוקית של הוואקף). בכרוזים שלהם, הקוראים לעלייה להר, מקפידים נאמני הר-הבית לציין שהעלייה מתואמת עם כוחות הביטחון ואושרה בידי המשטרה. ציון זה מתפרש בעיני ראשי הוואקף כעדות לשיתוף פעולה סמוי בין רשויות המדינה לנאמני הר-הבית. ניסיונותיו של טדי קולק להשפיע על המשטרה למנוע תפילות של סלומון וחבורתו בשער המוגרבים נכשלו, כי היה ברור שצעד כזה לא יוכל לעמוד במבחן בג"ץ.

מאז ראשית האינתיפדה (1987), הפכו חלק ניכר מן העליות של נאמני הר-הבית להר בראשותו של סלומון גורם להפרות סדר חמורות של הציבור המוסלמי. סלומון נתפס בעיני הציבור המוסלמי וראשי הוואקף כסמל לרצון הישראלי להשתלט על ההר.

ב-8 באוקטובר 1990 התרחש האירוע החמור ביותר בהר מאז 1967: נאמני הר-הבית קיבלו רשות מן המשטרה לקיים את טקס ניסוך המים בנקבת השילוח. בקרב הציבור המוסלמי הילכה השמועה שגרשון סלומון ואנשיו מתכוונים להניח את אבן הפינה לבית המקדש השלישי בהר-הבית. מאות רבות של מוסלמים נאספו בהר, ואלפי יהודים נאספו לטקס ברכת הכוהנים ברחבת הכותל. רימון גז שנשמט בשגגה מידיו של שוטר מג"ב עורר את ההמון המוסלמי להשליך אבנים לכיוון רחבת הכותל ההומה מאדם. כוחות המשטרה פרצו להר, פתחו באש בלתי מבוקרת, והרגו 17 מתפללים מוסלמים. רישומו של האירוע והחשדנות ההדדית שעורר לא פגו עד היום.

בעקבות האירוע מונעת המשטרה את כניסתו של סלומון לביקור בהר-הבית. סלומון עירער על החלטת המשטרה בפני בג"ץ, אך בית המשפט נתן גיבוי להחלטה. השופט העליון מישאל חשין קבע לאחרונה כי כניסתו של סלומון להר ביום ירושלים דומה למפגש בין גפרור דולק לאדי בנזין (הארץ 15.5.1996).

פעולותיהם המחושבות והעקשניות של גרשון סלומון וחבורתו בנושא הר-הבית, בהן ניסיונות תכופים לשוב ולהתפלל בהר, לצד מערכה משפטית עקשנית ומתוחכמת,

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

מבטיחות שנאמני הר-הבית ימשיכו להיות גורם מרכזי בניסיון לשנות את הסטטוס-קוו בהר. הצלחתם הגדולה של נאמני הר-הבית היא בהעלאת הנושא לסדר היום הציבורי הישראלי והפלסטיני כאחד מסלעי המחלוקת המרכזיים בסכסוך הישראלי-ערבי (שרגאי, 1995, עמ' 291).

ב. תנועת "חי וקיים"

הקבוצה הפעילה השנייה בנושא הר-הבית, שאנשיה ניסו לעלות ולהתפלל בהר עשרות פעמים בשנה האחרונה, היא תנועת "חי וקיים" מיסודו של יהודה עציון. שבע השנים שבהן ישב עציון בכלא לא ריפו את ידיו מלפעול למען הר-הבית. הוא סירב לגלות חרטה על מעשיו, וגם לא ביקש חנינה מנשיא המדינה. השינוי המרכזי שחל בעמדותיו בתקופת שהותו בכלא היה המסקנה שכל פעולה בהר-הבית טעונה הכשרה ממושכת של כלל שדרות הציבור. במכתב מן הכלא לחבר כתב: "אינני מתכוון לפעול לאחר שחרורי לפיצוץ מיידי של כיפת הסלע, ולא לעודד לכך אחרים. מכאן ואילך יש לבחון את צעדינו בפרספקטיבה רחבה ומלאה, במסגרת חתירה לשינוי ערכי ותרבותי כולל. את תנועת הגאולה יש להקים מן התוכן אל המעש ולא ההפך" (סגל, 1988).

עם שחרורו ביקש עציון להקים את "תנועת הגאולה", אך התקשה למצוא שותפים לדעותיו. את מרצו השקיע בפעילות מטעם "גוש אמונים" לשם העלאת בני הפלאשמורה מאתיופיה לארץ.

בחג החנוכה התשנ"ב (דצמבר 1991) ייסד עציון את תנועת "חי וקיים". שותפיו היו סרן (מיל') מוטי קרפל וחיים נתיב, חוזרים בתשובה, אנשי היישוב בת עין שממערב לגוש עציון, נועם לבנת מגרעין שכם, ינון מבורך מברכה וחיים אודם, שבנה את מנורת המקדש המוצגת לציבור במכון המקדש ברובע היהודי בירושלים. עם מקורבי הקבוצה נמנו גם הרב יצחק גינצבורג, ראש ישיבת קבר יוסף בשכם, ויואל לרנר, שהזכרנו לעיל. במשך הזמן התרחב החוג הפנימי של התנועה, והיא מונה כמה עשרות פעילים. אליהם נוסף מעגל שני של תומכים ואוהדים, המונים כמה מאות (שרגאי, 1994 ב').

לאחר שנתיים של גיבוש רעיוני וארגוני, נחשפה התנועה — עם ההפגנות הראשונות נגד הצהרת העקרונות, שנחתמה בין ישראל לאש"ף בספטמבר 1993. רעיונותיה וחזונה של "חי וקיים" הושפעו מאוד מתורתו של שבתאי בן דב, הוגה דעות מקורי וחריג יוצא לח"י, משירתו של אורי צבי גרינברג ומתורתו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק.

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

אפיק הפעולה המרכזי של תנועת "חי וקיים" הוא בנושא הר-הבית. בשנה האחרונה ניסו פעילי התנועה עשרות פעמים להיכנס להר-הבית (לעיתים שלוש פעמים בשבוע) כדי להתפלל בשטח ההר. בחלק מן העליות ליוו את אנשי התנועה צוותי טלביזיה זרים ומקומיים. מטרתם המרכזית, לטענתם, אינה להתגרות בציבור המוסלמי ובשלטונות הוואקף, אלא לעורר את הציבור היהודי, ובעיקר את הציבור הדתי-לאומי, להתחדשות ולהתמודדות ערכית, שתביא ל"מהפכה העברית". במטרה לעורר את הציבור הדתי-לאומי מתרדמתו, הפיקה התנועה קלטת וידאו המתעדת את הניסיונות להתפלל בהר ואת ניסיונות המשטרה והמדינה לסכל אותם. כמה מן הפעילים בתנועה נעצרו פעמים רבות בידי המשטרה. הם סירבו לחתום על התחייבות שלא לעלות להר במשך 30 יום או על התחייבות להתייצב לחקירה. נגד יהודה עציון הוגש כתב אישום, ונאסר עליו לצאת מגבולות ישובו עפרה. פעילי התנועה אף חילקו כרוזים הקוראים לשוטרים לסרב פקודה ולא לשתף פעולה עם ההוראות למנוע תפילת יהודים בהר ("הארץ", 28.6.1995). ראשי התנועה מבקשים להביא את נושא תפילת יהודים בהר-הבית למשפט, כדי לעורר הד ציבורי רחב, אך עד כה לא הצליחו להגשים מטרה זו.

לפעילותה האינטנסיבית של תנועת "חי וקיים" בנושא תפילת יהודים על הר-הבית היו עד כה שתי תוצאות מרכזיות:

א. בעקבות העליות הרבות רבו עוד יותר ההגבלות על כניסת יהודים דתיים חובשי כיפה להר. אלה מורשים להיכנס רק בקבוצות של 2-3 אנשים, כשהם מלווים בשומר מטעם הוואקף ובשוטר, שתפקידם למנוע כל מעשה של תפילת יהודים על ההר (אפילו מלמול בקול רם של תפילה). הסובלים העיקריים מן ההגבלות הם הקבוצות והיחידים שהיו עולים להר במשך שנים רבות בצנעה וללא פרסום בתיאום עם המשטרה והוואקף (דוגמת אנשי "התנועה לכינון המקדש"). בידי המשטרה "רשימות שחורות" של פעילים בתנועה, ואלה נבדקים בקפדנות לפני הכניסה להר.

ב. התמונות של יהודים המפונים בכוח מהר-הבית, שנראו באמצעי התקשורת, המחישו לציבור היהודי (ובעיקר לציבור הדתי-לאומי) את המציאות השוררת בהר: אוטונומיה מוסלמית רחבה ואיסור עליית יהודים להר. מציאות זו, שהייתה מעורפלת בתודעת הציבור, התחדדה בעקבות פעולות "חי וקיים" ו"נאמני הר-הבית" והביאה רבים – גם כאלה שמצדדים בפסיקה ההלכתית האוסרת תפילת יהודים על ההר – למחאה כנגד קיפוח זכותם של היהודים להתפלל במקום הקדוש להם ביותר, בעוד שהמוסלמים עושים בו כבשלהם. על רקע זה גדל מספר המצדדים בתפילה יהודית על ההר. פעולת "חי וקיים" הצליחה גם להעלות את נושא הר-הבית למקום גבוה

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

יותר בסדר היום של הציבור הדתי-לאומי. גורמים ואישים נוספים כמו ארגון "זו ארצנו" ופרופ' הלל וייס, איש החוג לספרות עברית באוניברסיטת בר-אילן, קיבלו את עמדת "חי וקיים" ביחס להר-הבית ולמאבק על התפילה בו.

סוגיית הר-הבית, שנחשבה בעבר בעיני רוב הציבור הדתי-לאומי ל"מוקצה מחמת קדושה", הולכת וכובשת בשנים האחרונות מקום נכבד גם כנושא ללימוד והעמקה בישיבות הציונות הדתית — עובדה שתרמה לחשיפה מוגברת של הנושא גם בציבור החילוני (שרגאי, 1995, עמ' 123).

בטורו האישי בעיתון "ירושלים" מ-25.8.1995, כתב פרופ' הלל וייס, תחת הכותרת "הר-הבית תחילה", את הדברים הבאים:

> רבנים לא מעטים, שקולם הולך וגובר, יודעים שהר-הבית הוא המקום שמשם כל ארץ ישראל נוחה להיכבש, ובלי שנתמודד על זכויותינו על המקום לא נוכל לנתץ את הממשלה הזו ואת כל הנמוכים המתכוננים להחליפה וללכת בעקבותיה. השבוע זכיתי להתלוות לחבורה של נערים, גורי אריות מנערי ישראל, ולאחוז בשולי גלימתם. גיבורי "חי וקיים". גיבורי כוח עושי דברו. כל מי שרוצה להציב גבול להרס, שייאחז בכל כוחו בהר-הבית כי הוא עומד אחר כותלנו ובלעדיו לא יהיה שלום.

הגדלת מעגל הפעילים בנושא הר-הבית מקרב המחנה הדתי-לאומי בשנה האחרונה תאמה גם את מגמות ההקצנה שהתפתחו במחנה זה. מול "דרך הנסיגה" של ממשלת יצחק רבין, שיקפה פעילות "חי וקיים" ו"זו ארצנו" את נכונותם של חלקים ניכרים בציבור הדתי-לאומי לאמץ כלים ואמצעים חדשים ביחסיהם עם המדינה, שלדעתם בגדה בייעודה. "הנסיגה מעומקה, רחבותה ורוממותה של ארץ-ישראל מסומלת יותר מכול בתהליך של אי רצון ואי יכולת נפשית לגשת ולהסדיר את ענייני הר-הבית — כתב לאחרונה ישראל מידד, מראשי "אגודת אל הר ה'", בעיתון "נקודה" (מידד, 1995, עמ' 75). הייאוש מדרכה של הציונות החילונית והמדינה, הנסוגות מיהודה ושומרון, שימש אפוא קרקע פוריה לנביטתם של רעיונות "חי וקיים" על "ציונות שתעבור את הכותל", ובה יתפוס מקום חשוב הר-הבית, ההופך לסמל השליטה בארץ-ישראל כולה.

מסכם פרופ' אהוד שפרינצק:

> חשיבותה של קבוצת "חי וקיים" נעוצה [...] לא במספר תומכיה אלא באיכות המנהיגותית של אנשיה המעטים ובאתגר השיטתי שהיא מעמידה בפני מגמות

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

הפרגמטיזם וההשלמה של רוב אנשי "גוש אמונים" ובשאלות הקשות שהיא מעלה בפני אלה שעדיין לא איבדו את אמונתם בלגיטימיות של מדינת ישראל וצבאה, אולם עלולים להתייאש כאשר יגיע רגע הפינוי (שפרינצק, 1995, עמ' 190).

רצח ראש הממשלה, יצחק רבין, בנובמבר 1995, שעורר זעזוע גדול בחברה הישראלית ובציבור הדתי-לאומי, זכה לתגובה מעניינת של יהודה עציון בעיתון התנועה "לבריתי". במאמר, תחת הכותרת "ויהי אחרי אשר שלח יגאל את ידו ביצחק", פסל עציון את דרכו של הרוצח יגאל עמיר בטענה ש"שום בריאה חדשה לא תקום [...] כתוצאה מחיסול פיסי של ראשי משטר התוהו, כל עוד שרירה ושלטת תרבות הבוהו...". עציון מדגיש כי דרכה החינוכית של תנועת "חי וקיים", המנסה להניח תשתית רעיונית ומחשבתית ל"ממלכת ישרָאל הראויה", היא קשה וארוכה ו"אי אפשר לקדם אנשים באמצעות לחצים ומחטפים מלאכותיים". את יגאל עמיר רואה עציון כ"יליד המבוכה" של עונת המעבר שבין "תרבות ישראל הדמוקרטית, הנוכרית והמיובאת" ל"תרבות הבית השלישי המתדפקת להיוולד" (עציון, 1995, עמ' 40-43). ואכן, בהתאם לתפיסה זו של "תהליך חינוכי" ארוך ועקשני, שבו וניסו פעילי "חי וקיים", בחג הפסח התשנ"ו, לעלות ולהתפלל בהר-הבית.

ג. קבוצות פעילות נוספות

לצד "נאמני הר-הבית" ותנועת "חי וקיים" פועלות בקשר להר-הבית שתי קבוצות נוספות הראויות לציון:

1. **תנועת "ימין ישראל"**, שנוסדה בידי חבר הכנסת לשעבר פרופ' שאול גוטמן, מפורשי סיעת "מולדת", ויואל לרנר, ששימש כעוזרו הפרלמנטרי. השניים ניסו אחת לכמה שבועות לעלות ולהתפלל על ההר. הם פונו בידי המשטרה וזכו לתשומת לב תקשורתית. נגד יואל לרנר הוצא צו המונע ממנו לעלות להר-הבית למשך תקופה של חצי שנה (שקוצרה אחר כך לשלושה חודשים). בניגוד לפעולותיו המחתרתיות בעבר מצהיר לרנר כי בשנים האחרונות הוא פועל לשינוי הסטטוס-קוו בהר-הבית בדרכים גלויות — בעיקר בתחום החינוך (שרגאי, 1989; שרגאי, 1995, עמ' 179)

2. **פעילי תנועת "כך" ו"כהנא חי"** מדגישים את הפן הלאומי של סוגיית הר-הבית. כינון בית המקדש הוא אמנם ערך חשוב להם, אבל כאן ועכשיו מפריעה להם יותר נוכחות הוואקף והאוטונומיה שהוא נהנה ממנה בלב ירושלים. לנימוק זה מצטרפים

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

מניעים נוספים – נכונות לפגוע במסגדים כנקמה על פיגוע ביהודים וכדי למנוע נסיגה ישראלית משטחי יהודה ושומרון. בהלווייתו של מאיר כהנא, שהתקיימה בירושלים בנובמבר 1990, נשמעו לראשונה גם קריאות פומביות לשחרורו של הר-הבית ולפיצוץ המסגדים. כמה מפעילי התנועות "סומנו" בידי המשטרה. הם מופיעים ברשימות שמחזיקים השוטרים בשערי ההר, וכניסתם אליו נאסרת או מוגבלת (שרגאי, 1995, עמ' 181). חלק מן הפעילים למד ב"ישיבת הר-הבית" בראשותו של הרב אברהם טולדאנו (יורשו של מאיר כהנא, שהודח), אשר נסגרה אחרי הטבח במערת המכפלה בפברואר 1994. אחד התלמידים בישיבה, איל קינן, נעצר בראשית דצמבר 1995, בחשד שתכנן לפגוע במסגדי הר-הבית באמצעות טיל אר-פי-ג'י או טיל כתף (סרנה, 1995). הסכנה הטמונה בפעילות חברים בתנועות אלה ובפריפריה שלהן (הכוללת "חוזרים בתשובה" רבים) גדולה במיוחד.

קבוצה נוספת המקורבת ליוצאי "כך" היא תלמידי ישיבת קבר יוסף בשכם, בראשות הרב יצחק גינצבורג, המושפעים מרעיונות קבליים המטילים על האדם אחריות לסייע לאל בתהליך הגאולה. כיוון פוטנציאלי לפעילות כזאת יכול להיות "הסרת הטומאה" מהר-הבית (שרגאי, 1995, עמ' 180-181).

ארבע הקבוצות שהזכרנו ראויות למעקב צמוד. פעילות "נאמני הר-הבית" מכרסמת ב"סטטוס-קוו" באמצעות ניסיונות תפילה הפגנתיים ומאבק משפטי עקשני, שיוצרים הד תקשורתי גדול, המשפיע על דעת הקהל ודוחק בבית המשפט העליון לצדד במאבק למען תפילת יהודים על ההר. תנועת "חי וקיים", בראשות יהודה עציון, פועלת לדה-לגיטימציה של רשויות השלטון ולשינוי עמדתו של הציבור הדתי-לאומי בסוגיית הר-הבית. תכיפות עלייתם של פעילי התנועה להר ואי הסכמתם להיכנע לתנאים ולהגבלות שמכתיבות הרשות השופטת והרשות המבצעת, הופכים את התנועה לאחד הגורמים המסכנים ביותר את הסטטוס-קוו בהר.

בתנועת "ימין ישראל" ראויה לתשומת לב פעילותו של יואל לרנר, שהורשע כבר שלוש פעמים בניסיון לפגוע במסגדי הר-הבית. זלזולו המופגן בדמוקרטיה וב"חוק החילוני", דבקותו בנושא הר-הבית ורעיונותיו היצירתיים מחייבים מעקב מיוחד אחרי פעולותיו (שרגאי, 1995, עמ' 179).

סכנת פגיעה מוחשית במסגדים כרוכה בפעילותם של פעילי "כך" ואוהדיה, "כהנא חי" ואנשי ישיבת קבר יוסף בשכם. בקרב פעילי תנועות אלה ובפריפריה שלהן מצויים חוזרים בתשובה, "תמהונים" ועבריינים לשעבר, שקשה לעקוב אחרי תכניותיהם ולצפותן.

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

בגופים אלה קיים הפוטנציאל לפעולת ה"מטורף" שיראה את עצמו כשליח ה' אשר נועד להסיר את ה"שיקוץ" מהר-הבית.

תקופת המשא ומתן המדיני, שבמסגרתו עתידה לעלות גם שאלת ירושלים, היא תקופה מועדת לפורענות (שרגאי, 1995, עמ' 181). פעולה כלשהי של אחת הקבוצות (או אפילו שמועה על פעולה צפויה) עלולה להצית תבערה גדולה, שתביא לתוצאות קשות ביותר.

הציבור היהודי ושאלת הר-הבית

א. עמדת הציבור הלא-דתי

המאפיין הבולט ביותר ביחסו של כלל הציבור היהודי בישראל לסוגיית הר-הבית הוא אי הכרת הסטטוס-קוו השולט בהר מאז 1967. לחלקים ניכרים מן הציבור היהודי הר-הבית הוא בבחינת "ארץ לא נודעת". רבים לא ביקרו בהר כלל; רבים ביקרו בו פעם אחת לאחר מלחמת ששת הימים, ומאז לא חזרו לבקר בו. מפני ההד התקשורתי הרב, שמתלווה לכל תקרית בהר, רואים בו ישראלים רבים את המקום המסוכן ביותר בירושלים, ואף חושבים שהואיל והוא נמצא בידי המוסלמים, אסור ליהודים לבקר בו.

על רקע זה ניתן להסביר את המציאות היום-יומית בהר: המסגדים מוצפים בתיירים המטיילים בו בשלווה, בהם מעט מאוד ישראלים (בעיקר בקבוצות מאורגנות במסגרת "סדרות חינוך" של הצבא וקורסים של מוסדות לימוד והשכלה). ייתכן גם שהאיסור ההלכתי של הרבנות הראשית על כניסת יהודים להר סייע להדחקתו מתודעת רוב הציבור היהודי (כולל הציבור הלא-דתי). החלטת הממשלה מ-1967, כי המתפללים היהודים יופנו מהר-הבית לכותל, השתרשה עמוק בתודעת הישראלים. הכותל ומנהרת הכותל, שנחפרה מאוחר יותר בידי משרד הדתות, הפכו לאתרי הפולחן המרכזיים והחשובים ביותר לציבור היהודי, ואילו הר-הבית — מקום בית המקדש הראשון והשני — נדחק הצידה.

על רקע זה ניתן אולי להסביר את התגובה האדישה של רובו המכריע של הציבור היהודי לסעיף 9 בחוזה השלום בין ישראל וירדן, שבו נאמר ש"ישראל מכבדת את תפקידה המיוחד הקיים של הממלכה ההאשמית של ירדן במקומות קדושים מוסלמים בירושלים" [קרי הר-הבית — א"ר], וכי "בשעה שייערך המו"מ על מעמד הקבע, תעניק

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

ישראל עדיפות גבוהה לתפקיד הירדני ההיסטורי במקומות קדושים אלה". רוב הציבור הישראלי קיבל סעיף זה ללא התנגדות. עניין הר-הבית הפך נושא לסכסוך בין ירדן ואש"ף, ורק מיעוט קטן מתוך הציבור היהודי העלה את השאלה מה יהיה מקומו של הצד היהודי במסגרת ההסדר שייקבע בהר.

האם מכאן ניתן להניח שרוב הציבור היהודי הלא-דתי יקבל באדישות גם הסדר חדש, שימסד באופן רשמי את האוטונומיה המוסלמית על ההר, בין השאר באמצעות הנפת דגל פלסטיני או מוסלמי מעל כיפת הסלע — כפי שהציעו גורמים שונים (ישראלים וזרים) מאז 1967 (שרגאי, 1995, עמ' 367-382). התשובה לשאלה זו תלויה, לדעתי, בסיטואציה הפוליטית שבמסגרתה יוצע ההסדר. ההתנגדות להסדר כזה בקרב הציבור הלא-דתי יכולה להתעורר, כפי שראינו, על רקע לאומי יותר מאשר על רקע דתי-ערכי. דגל מוסלמי או פלסטיני שיתנוסס על כיפת הסלע מעל רחבת הכותל יהיה בעיני יהודים לא דתיים רבים, תומכי מפלגות הימין וגם תומכי מפלגת העבודה, גלולה מרה שקשה לבלעה, ורבים יפרשו זאת כפגיעה קשה בגאווה הלאומית (בהקשר זה יש לציין את סירובו התקיף של מנחם בגין לקבל את הצעת סאדאת להניף דגל מוסלמי או סעודי מעל כיפת הסלע).

רוב הציבור היהודי הלא-דתי איננו מפגין אפוא יחס דתי או ערכי מיוחד כלפי הר-הבית. עם זאת, ייתכן שחלקים ניכרים ממנו יתנגדו בחריפות, מטעמים לאומיים, להסדר שימסד את האוטונומיה המוסלמית בהר, בעיקר אם יונפו דגלים מוסלמיים או פלסטיניים על גג המסגדים. סקר שנערך ב-1981 הראה כי ל-70% מתושבי ירושלים היהודים עמדות בלתי מתפשרות בכל הנוגע להצעת פתרון דוגמת הנפת דגל ערבי או מוסלמי על המסגדים ובינאום המקומות הקדושים. ב-1989 גדל עוד יותר אחוז המתנגדים לפתרונות מסוג זה (שרגאי, 1995, עמ' 291).

ב. עמדת הציבור החרדי

המאפיין הבולט ביותר של עמדת הציבור החרדי בסוגיית הר-הבית הוא ההיענות המלאה לפסיקת הרבנים האוסרים עליית יהודים להר ותפילה בו. בעניין הר-הבית דוחים החרדים בתוקף רב, מסיבות דתיות- אידאולוגיות, כל התערבות של המדינה הציונית בעניין כה קדוש וחשוב ליהדות כבניין המקדש וכל מה שקשור בו. כל אלה נתפסים בעיניהם כתחום הפעילות הבלעדי של הקדוש ברוך הוא.

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

כל הפוסקים החרדים החשובים, חוץ מהרב מנחם מנדל שניאורסון, האדמו"ר מלובביץ' ז"ל, מתנגדים לעליית יהודים להר (שרגאי, 1995, עמ' 60). על רקע זה ניתן להבין את הגינוי החריף של "נאמני הר-הבית" בעיתונות החרדית בכל פעם שהם מנסים לעלות ולהתפלל בהר. במאמר המערכת של העיתון "יתד נאמן", המייצג את הזרם הליטאי שבראשות הרב שך, נכתבו הדברים הבאים בתגובה על ניסיונות "נאמני הר-הבית" לעלות להר בתשעה באב תשנ"ה:

לנאמני הר-הבית האמיתיים, אלו המודעים לקדושת המקום ולאיסור לעלות עליו בזמננו, אין כמובן כל צער מכך שנמנע מהיהודים לעלות למקום הקדוש. מאז שעבר הר-הבית לשליטה ישראלית התריעו גדולי ישראל נגד עליית יהודים למקום והתחייבותם באיסור כרת החמור. הקבוצה המתקראת "נאמני הר-הבית" אינה שואפת לעלות למקום מטעמים של אהבת הקודש כי אם מנימוקים "לאומיים" נעדרי אמונה יהודית. את כל פורקנם היהודי כביכול הם מוציאים בניסיונות נפל לעלות למקום הקדוש, כאשר "הקפדתם" על שאר המצוות מפוקפקת למדי. לכן אין בלבנו כל צער על שנבצר מהם לעלות למקום הקדוש. מי שאינו שומע להוראת גדולי ישראל סופו להיכנע לתכתיבי השבאב הפלסטיני... ("יתד נאמן", 7.8.1995, עמ' 5).

לעמדה החרדית בנושא איסור עליית יהודים להר-הבית יש השפעה מכרעת על עמדת הרבנים הראשיים. הרב אליהו בקשי-דורון, הרב הספרדי הראשי, המקורב לש"ס, מושפע מאוד מפסיקתו של הרב עובדיה יוסף נגד עליית יהודים להר. אשר לרב האשכנזי הראשי, הרב ישראל לאו, שחונך במוסדות הלימוד החרדיים והושפע מהם מאוד — קשה להאמין שייצא נגד עמדת הפוסקים החרדים המרכזיים. על רקע זה אין להניח שהרבנות הראשית תשנה את פסק ההלכה שלה מ-1967, חרף הלחצים מצד גורמים שונים במחנה הדתי-לאומי. הרבנים והפוליטיקאים החרדים יתנגדו, ככל הנראה, לכל שינוי של החלטת הממשלה לאסור על יהודים להתפלל בשטח ההר.

ברם, הימנעות הציבור החרדי מלעלות להר-הבית והגינוי החריף של העולים להר אין פירושם שהמחנה החרדי יקבל ללא התנגדות הסדר הממסד את האוטונומיה המוסלמית על ההר. תהליך ההקצנה הפוליטית ימינה, המתחולל במחנה החרדי בשנים האחרונות, והעמדות ה"ניציות" המתגלות בציבור ובין מנהיגיו יביאו, לדעתי, להתנגדות חריפה למסור את "קודשי ישראל" לידי המוסלמים. הבעיה ההלכתית של הכניסה להר נתפסת בעיני ראשי החרדים כבעיה יהודית פנימית. אין היא גורעת מ"זכותנו על ההר". השליטה המוסלמית בהר נתפסת בעיתונות החרדית, בהמשך למסורת ההלכה, כבלתי לגיטימית, כפי שאפשר לקרוא בעיתון "המודיע" מ-7.8.1995:

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

ההגדרה של "שועלים הלכו בו" התחלפה באותם מסגדים שהוקמו על אותו הר על ידי המוסלמים, שהתגרו ביהודים ועשו תמיד מאמצים לפגוע ברגשותיהם העמוקים ואף העזו לספר כל מיני סיפורים על זיקתם המוסלמית לאותו הר קדוש....

הצהרת וושינגטון, שבה הכירה ישראל בתפקידה המיוחד של ירדן בהר-הבית, הניעה את הרבנים הראשיים לפנות לראש הממשלה יצחק רבין לשם קבלת הבהרות: הרב אליהו בקשי-דורון תבע כי ישראל תשמור על המעמד של הר-הבית כמקום המקודש ביותר ליהודים, וכל שינוי לגבי מעמדו של ההר ייעשה בתיאום עם הרבנים הראשיים. הרב ישראל לאו הבהיר כי פסיקה הלכתית אינה יכולה להשתנות עקב החלטה מדינית כזאת או אחרת, אך מועצת הרבנות הראשית תצא נגד כל סממן של ריבונות זרה על ההר, כולל בינאום האתר או הפיכתו לשטח אקס-טריטוריאלי. רבין נענה לדרישות הרבנים, שנתמכו גם בידי סיעת המפד"ל (שרגאי, 1995, עמ' 389).

סיבה נוספת להתנגדות חרדית למיסוד האוטונומיה המוסלמית בהר יכולה להיות החשש מפגיעה בכותל המערבי, שחלק ניכר מן המתפללים בו נמנים עם המחנה החרדי.

ג. עמדת הציבור הדתי-לאומי

בניגוד לעמדה האחידה בציבור החרדי אין כיום בציבור הדתי-לאומי דעה אחידה בשאלת עליית יהודים להר-הבית והתפילה בו. חלקים ניכרים מן הציבור הדתי-לאומי, ואולי אף רובו, עדיין מקבלים את פסיקת הרבנים הראשיים ואת דעתם של רוב הרבנים החשובים במחנה הדתי-לאומי נגד עליית יהודים להר. עם זאת הולך ומתרחב מעגל הרבנים הסוברים שיש לאפשר עלייה ל"אזורים המותרים" בהר, תפילת יהודים בו ואפילו בניית בית כנסת בתוך המתחם. שיעורים בנושא מתקיימים בכמה מישיבות ההסדר, וגם מעגל העולים לאזורים המותרים בהר גדל. מיעוט ניכר של רבנים, ועמו קבוצות שונות בתוך הציבור הדתי-לאומי, סבורים אפוא שיש לשנות את ההסדרים שקבע דיין בהר ב-1967. גם בין הסוברים שאין לעלות להר יש רבים הטוענים שלממשלה אין זכות למנוע תפילה בהר של רבנים ויהודים שומרי מצוות הסבורים כי מותר לעשות כן.

השינויים במחנה הדתי-לאומי ביחס לתפילה בהר-הבית ניכרים בהתבטאויות שונות גם של אנשי הזרם המרכזי בציבור זה. כך, למשל, התבטא בפומבי השופט העליון לשעבר, המשנה לנשיא בית המשפט העליון, מנחם אלון, שהרבה לעסוק בנושא, בעד רוויזיה של עמדת הרבנות הראשית והממשלה בנוגע לתפילת יהודים בהר:

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

מן הראוי לחזור ולעיין בנכונות עמדת הממשלה על איסור מוחלט, אפילו של יהודי יחיד, להתפלל כשהוא מחזיק סידור בידו, בהר-הבית, גם במקום שבו מותרת הכניסה לפי פוסקי הלכה רבים, ולעומת זאת, הותר פולחן התפילה בכל שטח הר-הבית לבני הדת המוסלמית בלבד... וגם הרבנות הראשית מן הראוי שתתן דעתה על ביטול האיסור בדבר כניסה להר-הבית, גם למקומות שבהם כניסה זו מותרת, לדעת רבים מגדולי ההלכה, דעה שמקובלת גם עלי... (נאום השופט אלון בטקס ב"יד בן- צבי", 21.6.1995).

גישתו זו של השופט אלון באה לידי ביטוי גם בפסק הדין בעניין תפילת נשים עטופות בטלית ונושאות ספרי תורה, שביקשו לקיים "קבוצות תפילה" ברחבת הכותל המערבי (בג"ץ 257/89, 2410/90). השופט אלון תמך בהמלצתו של הנשיא שמגר למנות ועדה שתבדוק את הנושא לעומקו אך ביקש "שהוועדה שתוקם... וכן בית המשפט כשיחזור וייזקק לנושא, ידונו במכלול חופש הפולחן **משני** עברי הכותל המערבי" (בג"ץ 257/89, 2410/90, עמ' 353).

העיתונאי ישראל הראל, לשעבר עורך "נקודה" ומראשי מועצת יש"ע, יצא בחריפות נגד ההכרה הישראלית במעמדה המיוחד של ירדן בניהול ענייני הר-הבית בהצהרת וושינגטון:

המימסד הדתי, מתוך מוגות לב הלכתית ופוליטית, לא נכנס אף פעם לעובי הקורה בסוגיית הר-הבית, ולמעשה יצר מצב עובדתי, חינוכי ופסיכולוגי שאיפשר למדינאים הישראלים לעשות את הוויתור כלפי ירדן... היחידים שבמשך שנים לחמו ללא ליאות בעניין הר-הבית היו קבוצות שוליות, שגם הממסד הדתי, גם הממסד של המפלגות הלאומיות ואפילו גוש אמונים והממסד של המתנחלים, לא ייחסו להן חשיבות. היום אנו רואים כמה חטאנו בכך שלא נתנו דעתנו על הריבונות בהר-הבית, והיא עברה למרבה הצער באופן רשמי לידי נוכרים (שרגאי, 1995, עמ' 390).

מגמות אלה באו לידי ביטוי במצע המפד"ל לבחירות 1996, שבו תובעת המפלגה "להבטיח את מעמדו של הר-הבית כמקום המקודש ביותר לעם היהודי, ולהסדיר את הזכויות הדתיות והלאומיות של עם ישראל במקום" [הכוונה לתפילות יהודים על ההר — א"ר] (מצע, 1996; "הארץ", 13.5.1996).

הגורמים להתרחבות המעגלים המצדדים בתפילת יהודים בהר בקרב הציבור הדתי-לאומי הם מגוונים: פעילותם של אנשי "חי וקיים" ו"נאמני הר-הבית", שתמונות

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

פינויים בכוח מן ההר, באמצעי התקשורת, עוררו זעזוע. תהליך ההקצנה הדתית והלאומית בקרב חלקים מציבור זה מאז שנחתם הסכם אוסלו, שחיקה במעמדו של הכותל כאתר הפולחן המרכזי, ויותר מכול — ההכרה שהמשך המדיניות של אי עליית יהודים להר יביא לכרסום בריבונות הישראלית עליו.

במאמר מערכת של עיתון "הצופה" ("האם הר-הבית בידינו?"), שנכתב בעקבות ניסיונם של "נאמני הר-הבית" להתפלל בהר בתשעה באב התשנ"ה, נאמר:

...יש גם להפנות את תשומת הלב של אנשי ההלכה כי לפי המדידות שנערכו יש חלקים בהר-הבית שהכניסה אליהם איננה אסורה בצורה מוחלטת על פי ההלכה. ומכיוון שכך, כדי לשמור על זכותנו ועל ריבונותנו על הר-הבית, חשוב שגדולי התורה בכלל והרבנות הראשית בפרט יבדקו את הדברים כהלכתם, כדי לאפשר גם לשומרי תורה ומצוות לעלות להר באותם אזורים שאין איסור הלכתי לגביהם. אם ישראל רוצה שהר-הבית יישאר בידינו, היא חייבת, כאמור, להפגין את ריבונותה על ההר ("הצופה", 7.8.1995).

סימנים ראשונים להיענותם של פוליטיקאים ללחץ להתיר תפילת יהודים בהר אפשר למצוא במכתבו של מנהיג הליכוד בנימין נתניהו ליהודה עציון, שם מצהיר נתניהו שיש להסדיר את זכות התפילה של יהודים בהר לאחר שהליכוד יחזור להנהגת המדינה (עיתון "ירושלים", 28.4.1995), ובהצעתו של שר הדתות הקודם פרופ' שמעון שטרית להנהיג הסדרים חדשים לתפילת יהודים בהר בעקבות מניעת עליית "נאמני הר-הבית" להר בתשעה באב התשנ"ה ("הארץ", 9.8.1995).

בעקבות ניצחון בנימין נתניהו בבחירות 1996 שלחו יהודה עציון ואנשי "חי וקיים" מכתבים לראש הממשלה ושר המשפטים החדשים, ובהם בקשה לממש את התחייבות נתניהו לאפשר ליהודים להתפלל בהר-הבית (שרגאי, 1996 א').

על רקע כל זה ניתן לצפות להתנגדות חריפה בציבור הדתי-לאומי ואצל ראשי המפד"ל לכל ניסיון למסד את האוטונומיה המוסלמית בהר-הבית באמצעות הנפת דגלים פלסטיניים או מוסלמיים בהר. דרישה מוסלמית כזאת יכולה רק להגביר את הלחצים של הקבוצות השונות בתוך הציבור הדתי-לאומי להתיר תפילת יהודים בהר-הבית ואף להקים בו בית כנסת.

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

סיכום

סוגיית הר-הבית איננה אפוא רק אחד המוקשים הגדולים של הסכסוך הישראלי-ערבי; היא עלולה להיות בנסיבות מסוימות גם אחד מסלעי המחלוקת הקשים בתוך החברה הישראלית.

ההתייחסות של קבוצות שונות בציבור היהודי ושל רשויות המדינה לשאלת הר-הבית משקפת, כפי שראינו לעיל, את העמדות השונות ביחס לשאלת זהותה היהודית של מדינת ישראל, היחסים בין דת ומדינה ודמותה הרוחנית של המדינה בעתיד הקרוב והרחוק.

על רקע זה ניתן להבין מדוע עד היום לא אישרו הממשלה או הכנסת בצורה רישמית את ההסדר, שקבע דיין ב-1967 בהר-הבית, ובמיוחד את ההחלטה לאסור על תפילת יהודים בהר. גם בית המשפט העליון, שנדרש לסוגייה פעמים רבות, לא הצליח להעמיד את ההסדר מ-1967 על יסודות משפטיים מוצקים וליישב את הסתירה שבין החלטת הממשלה למנוע תפילת יהודים בהר לבין עקרון חופש הגישה למקומות הקדושים, המנוסח בחוק המקומות הקדושים, תשכ"ז—1967 ובסעיף 3 לחוק יסוד: ירושלים בירת ישראל, תש"ם (1980). מה שתרם יותר מכול ליציבותו של ההסדר היה פסק ההלכה של הרבנות הראשית והפוסקים החשובים, שמנע עליית יהודים שומרי מצוות להר, והתקבל על ידי רובו המכריע של הציבור הדתי.

פסק ההלכה פגע קשות גם במאבק הפוליטי-ציבורי לשנות את הסטטוס-קוו, שנקבע בהר ב-1967. רוב הציבור הדתי-לאומי, שהיה אמור להיות חלוץ המאבק למען תפילת יהודים בהר, קיבל את פסק הדין ההלכתי. אפילו גוש אמונים, שהיה חוד החנית במאבק האקטיביסטי למען יישוב יהודה ושומרון, נמנע מלפעול בחזית הר-הבית.

כישלון המאבק הפוליטי והמשפטי לשנות את הסטטוס-קוו שיצרו הממשלה, בית המשפט העליון והרבנות הראשית הוליד ניסיונות של יחידים (בדרגות שונות של שפיות), מחתרות וקבוצות שונות לפעול לשינוי המציאות בהר. הם רצו, כל אחד בדרכו המיוחדת, לקבוע עובדות בשטח ולזרז את תהליך הגאולה. הם ביקשו לפעול בדרכים אלימות באחד המקומות הרגישים ביותר בעולם. תשומת הלב העצומה שזכו לה והפוטנציאל האפוקליפטי של מעשיהם, פעלו כמגנט למשיכת תמהונים ומטורפים נוספים לפעול על ההר. כמה מן הניסיונות (כמו זה של "מחתרת ליפתא") היו קרובים מאוד להצלחה. ניסיונות אחרים לא חרגו משלב התכנון. ייתכן שגם היום נהגות תכניות שונות לפגוע במסגדים שעל ההר.

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

בשנים האחרונות גדל בהדרגה, בעיקר בקרב הציבור הדתי-לאומי, מעגל המצדדים בתפילת יהודים ב"אזורים המותרים" בהר-הבית, ואפילו בבניית בית כנסת על ההר. תוקפו של האיסור ההלכתי, שתרם יותר מכול ליציבות הסטטוס-קוו, מתערער אט אט, וקבוצות ויחידים מנסים להתפלל על ההר, חרף ניסיונות המשטרה למנוע מהם לעשות זאת. השלטים שהציבה הרבנות הראשית, האוסרים כניסת יהודים להר, הוסרו. פעולותיהן של תנועות "חי וקיים" ו"נאמני הר-הבית" תורמות רבות להעלאת הנושא למקום גבוה יותר בסדר היום הציבורי. יותר אנשים במחנה הדתי-לאומי סבורים, שאי העלייה של יהודים להר פגעה קשות בריבונות הישראלית על הר-הבית ותרמה מאד להתחזקות השליטה האיסלאמית בהר. סחף זה מחייב, לדעתם, לאפשר תפילת יהודים על ההר ולעצב בו סטטוס-קוו חדש. לאחרונה אף הוקמה שדולה להסדר בהר-הבית בהנהגת הרב ד"ר איתמר ורהפטיג והרב ד"ר דניאל מאיר ווייל — הקוראת להסדיר את הזכויות הדתיות של עם ישראל במקום קדוש זה בכל הסדר מדיני שייערך עם שכנינו ("הארץ", 25.4.1996).

החשש לאבדן הריבונות הישראלית על ההר בעקבות ההסכמים והמשא ומתן בין ישראל, ירדן והרשות הפלסטינית, גורמים ללחצים פוליטיים נוספים לאפשר ליהודים לעלות ולהתפלל בהר. במקביל נשמעים רעיונות שונים להסדר חדש בהר-הבית, שבמסגרתו תמוסד האוטונומיה המוסלמית בהר עד כדי הנפת דגלים מוסלמיים או פלסטיניים על גגות המסגדים בתמורה להכרה פלסטינית בריבונות הישראלית בחלקים שונים של העיר.

הצעות כאלה תעוררנה, לדעתי , תגובה קשה של הציבור החרדי, הדתי-לאומי וגם בחלקים ניכרים של הציבור הלא דתי. ייתכן גם שפרסומן יחזק עוד יותר את התביעות לאפשר ליהודים להתפלל על ההר ולשנות את כללי הסטטוס-קוו מ-1967.

החששות מפתיחת המשא ומתן בשאלת ירושלים וחילופי השלטון בישראל בבחירות 1996, עשויים בהחלט לחזק תביעות של גורמים פוליטיים שונים בציבור היהודי — בעיקר במחנה הדתי-לאומי — להסדיר גם את זכויות התפילה והפולחן היהודי בהר-הבית. תביעה כזאת ל"הסדרת הזכויות הדתיות והלאומיות של עם ישראל במקום קדוש זה" הופיעה במצע המפד"ל לקראת בחירות 1996 (מצע, 1996), והיא מצאה ביטוי בקווי היסוד של ממשלתו החדשה של בנימין נתניהו. בסעיף 4/ג של קווי היסוד נאמר כי "הממשלה תפעל להסדרת אפשרויות תפילה ליהודים על פי גדרי ההלכה בכל המקומות המקודשים להם" ("הארץ", 17.6.1996). המפד"ל תבעה להזכיר בקווי היסוד באופן

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

מפורש את הר-הבית, אך בנימין נתניהו העדיף להשמיט את האזכור המפורש של המקום ולהעביר את הסעיף מהפרק "ירושלים" לפרק "דת ומדינה" (שרגאי, 1996 ב').

השר החדש לביטחון פנים, אביגדור קהלני, אמנם הצהיר, בביקורו הראשון בהר-הבית ב-21.6.1996, כי יישמר הסטטוס-קוו שלפיו יהודים אינם רשאים להתפלל בהר — אולם, חבר הכנסת חנן פורת מסיעת המפד"ל טען בתגובה שהוא מקווה כי בתוך זמן קצר יתקינו משרדי הדתות, הפנים והמשטרה את התקנות הדרושות להסדרת תפילת יהודים על ההר (אילן, 1996).

השיח עכרמה סברי, המופתי של ירושלים, המקורב לאש"ף, הודיע בתגובה כי המוסלמים בכל רחבי העולם ובירושלים מתנגדים לשינוי המצב בהר-הבית, והזהיר מפני תוצאות החלטה שתשנה את המצב הקיים (שרגאי, 1996 א'). פתיחת הר-הבית לתפילת יהודים עלולה לעורר התנגדות עזה גם מצד הרבנים והמנהיגים של הציבור החרדי.

על רקע זה של תביעות גוברות לשנות את הסטטוס-קוו בהר-הבית וההשלכות מרחיקות הלכת של כל שינוי כזה, דרושים שיקול דעת וזהירות מרבית מצד כל המתדיינים והעוסקים בנושא רגיש זה. הארועים האחרונים בהר-הבית ובסביבותיו — פתיחת "מנהרת החשמונאים" ושיפוץ "אורוות שלמה" בחודשים ספטמבר-אוקטובר 1996 — הדגימו פעם נוספת את הרגישות העצומה וההשלכות מרחיקות הלכת של כל שינוי בסטטוס-קוו באזור הר-הבית.

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

מראי-מקום

א. ספרים ומאמרים

אבינר, שלמה, תש"מ, **שלהבתיה – פרקי קדוש ומקדש** (ירושלים).

אילון, עמוס, 1991, **ירושלים – שגעון לדבר** (ירושלים, דומינו).

אילן, שחר, 1996, "קהלני: יש לשמור על המצב לפיו יהודים לא מתפללים בהר-הבית", **הארץ** (23 ביוני).

בנזימן, עוזי, 1973, **ירושלים – עיר ללא חומה** (ירושלים ותל-אביב, שוקן).

בנבנישתי, מירון, 1973, **מול החומה הסגורה** (ירושלים, ויידנפלד וניקולסון).

בקשי-דורון, אליהו, 1995, "על המעפילים בהר", **הצופה** (26 מאי).

גור, מוטה, 1973, **הר-הבית בידינו** (מערכות, מהדורת עם עובד).

גורן, שלמה, תשנ"ב, **ספר הר-הבית – משיב מלחמה, חלק רביעי** (ירושלים).

גזית, שלמה, 1985, **המקל והגזר** (תל-אביב, זמורה ביתן).

גיל, משה, 1981, ארץ-ישראל בימי השלטון המוסלמי (634-1099), בתוך: פראוור, יהושע (עורך), 1981, **ההיסטוריה של ארץ-ישראל, שלטון המוסלמים והצלבנים 634-1291, כרך שישי** (כתר ויד יצחק בן-צבי).

דולב, מאירה, 1995, "העם זה אני", **נקודה** 188 (ספטמבר).

דיין, משה, 1976, **אבני דרך** (מהדורת ידיעות אחרונות).

דרורי, שלמה, 1993, "ועכשיו סרבני נסיגה", **חדשות** (23 ספטמבר).

העצני נדב, 1993, "יחי חי וקיים", **סופשבוע, מעריב** (5 פברואר).

האוסן-כוריאל, דבורה והירש משה, 1990, **הסטטוס-קוו הדתי בירושלים**, (מכון ירושלים לחקר ישראל, סטנסיל, לא פורסם).

טבת, שבתי, 1970, **קללת הברכה**, (ירושלים ותל-אביב, שוקן).

לרנר, יואל, 1990, "STATUS QUO VADIS?", **נקודה** (אוקטובר).

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

מידד, ישראל, 1994, "ההר ששמם מן הצדק", **נקודה** (ספטמבר).

מידד, ישראל, 1995, "היסטוריה אקטואלית, **נקודה** (ספטמבר).

מילנר, איריס, 1990, "עושים היסטוריה", **מוסף הארץ** (2 נובמבר).

מצע, 1996, **מצע המפד"ל לכנסת ה-14** (12 במאי).

נרקיס, עוזי, 1991, **חייל של ירושלים** (משרד הביטחון, ההוצאה לאור).

סגל, חגי, 1987, **אחים יקרים** (ירושלים, כתר).

סגל, חגי, 1988, "נאשם מספר 2 חופשי, **ידיעות אחרונות** (30 דצמבר).

סגל, חגי, 1990, "אלבום עובד בשקט", **ידיעות אחרונות** (19 אוקטובר).

ספראי, שמואל, 1969, תקופת המשנה והתלמוד, בתוך: ח"ה בן-ששון (עורך), **תולדות עם ישראל**, כרך ראשון (תל-אביב, דביר).

סרנה, יגאל, 1995, "שכרון המעמקים של החשוד קינן", **ידיעות אחרונות** (8 דצמבר).

סרנה, יגאל, 1996, "טרנספר מנומס", **ידיעות אחרונות** (3 מאי).

עציון, יהודה, תשמ"ה, **הר-הבית – מסמכי סניגוריה שיוגשו במשפט הר-הבית** (חורף).

עציון, יהודה, 1985, "להניף סוף סוף את דגל ירושלים", **נקודה** 93 (נובמבר).

עציון, יהודה, תשנ"ג, "עלי תנועת הגאולה", **לברית** 1 (חנוכה).

עציון, יהודה, תשנ"ג, "טיוטת ארבע הנקודות", **לברית** 1 (חנוכה).

עציון, יהודה, 1994, "צעד נוסף של בגידה", **נקודה** 180 (ספטמבר).

עציון, יהודה, 1995, "תחזקנה ידי הרבנים", **נקודה** 188 (ספטמבר).

עציון, יהודה, תשנ"ו, " ויהי אחרי אשר שלח יגאל את ידו ביצחק", **לברית** 3 (חנוכה).

קרפל, מוטי, 1995, "פשר השיתוק בגוש אמונים, במועצת יש"ע ובימין הדתי-האידאולוגי", **נקודה** 185 (אפריל).

רביחיא, יצחק, 1992, "גם אברהם אבינו היה נודניק", **ירושלים** (21 פברואר).

רודיק, יוחאי ברוך, תשמ"ט , **ארץ גאולה** (ירושלים, המכון לחקר משנת הראי"ה קוק זצ"ל).

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

רוזנברג, שלום, 1995, "בית כנסת על הר-הבית יבטא את הפיוס ההיסטורי שבין האיסלאם והיהדות", **נקודה** 187 (יולי).

שחורי, דליה, 1993 " "פיקוח מפוקח" על הוואקף", **הארץ** (4 אוקטובר).

שילר, אלי, 1989 , "הר-הבית ואתריו", **אריאל** 64-65 (ינואר).

שפרינצק, אהוד, 1995, **בין מחאה חוץ-פרלמנטרית לטרור: אלימות פוליטית בישראל** (ירושלים, מכון ירושלים לחקר ישראל).

שרגאי, נדב, 1989, "הר-הבית, זרע פורענות", **הארץ** (29 ספטמבר).

שרגאי, נדב, 1994 א', "מחכים לפרה האדומה מספר עשר", **הארץ** (4 אוגוסט).

שרגאי, נדב, 1994 ב', "הזיות מן הקצה הימני", **הארץ** (9 דצמבר).

שרגאי, נדב, 1995, **הר המריבה – המאבק על הר-הבית** (ירושלים, כתר).

שרגאי, נדב, 1996 א', "תנועת "חי וקיים" פונה לנתניהו בבקשה לאפשר תפילת יהודים על הר-הבית", **הארץ** (26 יוני).

שרגאי, נדב, 1996 ב', "הטרקלין שמעבר למסדרון", **הארץ** (4 ביולי).

ב. דברי חקיקה ישראליים ואמנות בין-לאומיות

חוק השמירה על המקומות הקדושים, התשכ"ז–1967, ספר החוקים, התשכ"ז, מס' 449, עמ' 75.

חוק יסוד: ירושלים בירת ישראל, ספר החוקים, התש"ם, מס' 980, עמ' 186.

חוזה השלום בין מדינת ישראל לבין הממלכה הירדנית ההאשמית, כתבי אמנה, כרך 32 (מספר 1069), עמ' 289.

ג. פסקי-דין של בית המשפט העליון בישראל

בג"ץ 222/68, המ' 15/69 **חוגים לאומיים אגודה רשומה ואח' נ' שר המשטרה**, פ"ד כד (2), עמ' 141.

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

בג"ץ 4185/90 **נאמני הר-הבית – עמותה ואח' נ' היועץ המשפטי לממשלה ואח'**, פ"ד מז (5), עמ' 221-288.

בג"ץ 257/89, 2410/90 **הופמן ואח' נ' הממונה על הכותל המערבי ואח'; אלטר ואח' נ' השר לענייני דתות ואח'**, פ"ד מח (2), עמ' 266-270, 353.

ד. ראיונות ושיחות

מוטי קרפל, 28.6.1995.

נדב שרגאי, 21.9.1995.

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל

מפרסומי צוות החשיבה והמחקר להסדרים גיאופוליטיים בירושלים

במכון ירושלים לחקר ישראל מתנהלת בשלוש השנים האחרונות עבודת חשיבה ומחקר על משמעות תהליך השלום לירושלים. בצוות החשיבה והמחקר משתתפים חוקרים בכירים מתחומים מגוונים, לרובם התמחות מיוחדת במחקר ובתכנון בירושלים ובמרחב סביב לה.

מטרות הצוות הן מעקב אחר השינויים המתרחשים בירושלים והשלכותיהם על ההסדרים האפשריים שיועלו במשא ומתן לקראת שלום, ובחינת חלופות להסדרים בעיר.

מכון ירושלים לחקר ישראל

בית חי אלישר
רח' רד"ק 20א', ירושלים 92186
טל: 02-5630175
פקס: 02-5639814

כל הזכויות שמורות למכון ירושלים לחקר ישראל